Vynálezce a zlepšovatel

Drobné socialistické podnikání v mezích normalizačních plánů

Blanka Nyklová – Hana Daňková

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.

Zlepšovatelství, respektive takzvané zlepšovatelské hnutí představovalo před rokem 1989 součást snah o zlepšení výkonnosti československého hospodářství.¹ Figurovalo v rámci představ o vědecko-technické revoluci a vědecko-technickém pokroku jako způsob, jak dynamizovat a posunout stagnující socialistickou hospodářskou soustavu na úroveň vyspělých kapitalistických ekonomik, a to prostřednictvím racionalizace a optimalizace průmyslové výroby a jejího řízení. I přes vzrůstající zájem historických a dalších společenských věd o soudobé dějiny a zároveň rostoucí důležitost technologických inovací v současnosti se socialistickému zlepšovatelství a vynálezectví zatím dostalo jen minimální odborné pozornosti.² Předkládaná studie je prvotním pokusem o zaplnění této mezery v odborném zájmu, když otevírá zlepšovatelství jako téma hodné dalšího zkoumání i proto, že je možné skrze ně nahlédnout některé otázky spojené s historií socialistické vědy a průmyslu a jejich proměn, ale také s povahou společenské a ekonomické transformace po roce 1989.

Konkrétním cílem této studie je nastínit vymezení zlepšovatelství, jeho pozici v soudobé socialistické morální ekonomii a jeho proměny v období normalizace

¹ Autorky by rády poděkovaly autorům/autorkám posudků, šéfredaktorovi tohoto časopisu a dále kolegovi Petru Gibasovi za kritické připomínky k textu.

² O zlepšovatelství v současné podnikatelské praxi se objevují studie v oblasti managementu, které nicméně lokální zlepšovatelské a vynálezce hnutí většinou ani nezmiňují, protože primárně vycházejí z anglosaské produkce. Odkazují tedy k historii zlepšovatelství na Západě a v ideové rovině na české zlepšovatelství nenavazují. V historiografických pracích se o zlepšovatelství objevují spíše faktografické zmínky, studie přímo na ně zaměřená v českém prostředí dosud chybí. Výjimku představuje monografie Doubravky Olšákové *Věda jde k lidu!*, která se sice v kapitole „Konec hry na zlepšovatele“ věnuje roli zlepšovatelství, avšak v dřívějším období (OLŠÁKOVÁ, Doubravka: *Věda jde k lidu! Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí a popularizace věd v Československu ve 20. století*. Praha, Academia 2014, s. 464–471).

prostřednictvím diskurzivní analýzy časopisu *Vynálezce a zlepšovatel*. Ten vydávala Československá vědeckotechnická společnost (ČSVTS) mezi lety 1969 až 1990 jako jeden z prostředků ke zvýšení počtu přihlášených zlepšovacích návrhů a vynálezů, respektive patentů. Časopis se zaměřoval na širokou škálu témat, pokrýval fungování různých organizací a soutěží souvisejících se zlepšovatelstvím a vynálezcovstvím³ a také sledoval deklarovaný cíl „seznamovat se zkušenostmi vynálezců a zlepšovatelů v zahraničí“.⁴ Jako takový poskytuje bohatý materiál pro popis a analýzu specifického diskurzu – způsobů prezentace a propagace zlepšovatelství a vynálezcovství, formování představ a kontextů s nimi spojených i proměn, jimiž daný komplex témat prošel během dvaceti normalizačních let.⁵ Díky tomu časopis umožňuje zmapovat odpovídající část inovační politiky v socialistickém Československu a její vývoj na úrovni obecných konceptů i konkrétních úvah o soudobé praxi. Zároveň nabízí materiál ke srovnání se zjištěními, jež se týkají proměn teorií řízení včetně tendence k technokracii⁶ a obecněji i proměn role vědecko-technické revoluce a vědecko-technického pokroku v rámci vývoje socialistické morální ekonomie v období normalizace.⁷

Morální ekonomii v rámci této studie rozumíme „normy a postoje, které se týkají odpovědnosti a práv jednotlivců a institucí vůči sobě navzájem“⁸ a pro které je charakteristické usilování o obecné blaho. Analýza morální ekonomie, jak se v současnosti rozvíjí například ve studiích spotřeby,⁹ se může zaměřovat

³ Například v roce 1980 nesl podtitul *Zpravodaj komise ČR ČSVTS pro vynálezcovství a zlepšovatelství*.

⁴ JŮZA, Zdeněk: Na cestu. In: *Vynálezce a zlepšovatel*, roč. 1, č. 1 (1969), s. 1.

⁵ Diskurzem rozumíme „skupiny výroků, které strukturují uvažování o konkrétním předmětu a to, jak se na základě tohoto uvažování jedná. Diskurz je jinými slovy konkrétním věděním o světě, které utváří to, jak světu rozumíme a co se v něm dělá.“ (ROSE, Gillian: *Visual Methodologies*. London – Thousand Oaks (California) – New Delhi – Singapore, Sage 2016, s. 187; tento i následující úryvky přeložily z angličtiny autorky.) V daném případě je oním konkrétním předmětem studia vynálezectví a zlepšovatelství. Naším cílem tu ovšem není přispět k hospodářským dějinám, nezabýváme se tedy hodnocením skutečných ekonomických efektů zlepšovatelského hnutí ve sledovaném období.

⁶ Srv. SOMMER, Vítězslav a kol.: *Řídit socialismus jako firmu: Proměny technokratického vládnutí v Československu, 1956–1989*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., 2019. Do knihy spolu se Sommerem přispěli Jaromír Mrůčka a Matěj Spurný.

⁷ Srv. KOPEČEK, Michal (ed.): *Architekti dlouhé změny: Expertní kořeny postsocialismu v Československu*. Praha, Argo – Univerzita Karlova, Filozofická fakulta – ÚSD AV ČR, v.v.i., 2019. Do knihy vedle Kopečka přispěli Adéla Gjuričová, Petr Roubal, Matěj Spurný a Tomáš Vilímek.

⁸ SAYER, Andrew: Moral economy and political economy. In: *Studies in Political Economy*, roč. 61, č. 1 (2000), s. 79–104, cit. s. 79.

⁹ Viz např. nedávné monotematické číslo časopisu *Journal of Consumer Culture*, roč. 20, č. 2 (2020), s názvem „Post-Socialist Moral Economies of Consumption“.

nejen na mikroúroveň každodenního života jednotlivců, ale také na její propojení s vyššími úrovněmi, jež individuální rovinu podmiňují. Jde zejména o analýzu na střední (mezo-) úrovni institucí, kulturních repertoárů a společenství (sociálních skupin, komunit), jež vymezují a ovlivňují individuální jednání a běžné hodnoty, na kterých je toto jednání založeno, a na makroúrovni státní regulace a práva. Zde se uplatňují a jako předmět zkoumání nabízejí normy a hodnoty, jejichž účelem je nastavení pravidel pro jednotlivé ekonomické aktéry, ale také „geopolitické a národní otázky toho, co je považováno za řádné a vhodné, stejně jako otázka práv různých skupin na spotřebu“.¹⁰ Součástí takto v současnosti širěji pojímané morální ekonomie jsou samozřejmě i ekonomické transakce,¹¹ ale také vztahy morální reciprocity, kdy jedinec odvádí to nejlepší ze svých schopností pro dobro společnosti, která zase jedná v zájmu dobra všech (tedy i tohoto jedince), a tím se stává její plnohodnotnou součástí. V této studii odkazujeme na toto vícevrstevnaté a v současnosti intenzivně se rozvíjející pojetí morální ekonomie a v rámci naší analýzy se soustředíme na propojení všech tří rovin, s důrazem položeným na rovinu makro (státní) a mezo (institucionální). Současně si všímáme toho, jak tyto dvě roviny podmiňují individuální praxi, především ve zlepšovatelství.

Socialistickou morální ekonomii pak (na základě představené analýzy časopisu *Vynálezce a zlepšovatel*) chápeme jako ekonomický systém, jenž je – přinejmenším v rovině diskurzu, způsobu promlouvání – řízen morálními závazky, které má jedinec vůči společnosti jako celku. Jde tedy o systém, který proklamativně nestojí na premise osobního prospěchu, jako je tomu u liberální tržní ekonomie. Socialistická morální ekonomie, jak se odráží na stránkách studovaného časopisu, vymezovala zlepšovatelskou a vynálezcovskou praxi jako součást ekonomického systému řízeného mnohem spíše morálními závazky vůči společenskému celku než orientací jeho jednotlivých aktérů na ekonomický zisk, která byla charakteristická pro kapitalistické státy.¹² Tento rámec se pak s různou intenzitou propisoval i do konkrétnějšího vymezování zlepšovatelství a vynálezcovství, ať už šlo o jejich definici a právní úpravu, obraz ideálního zlepšovatele,

¹⁰ SWADER, Christopher S. – ROSS, Sandy: Post-Socialist Moral Economies of Consumption as Socially Embedded Sites of Moral Tension. In: *Tamtéž*, s. 143–155, cit. s. 145; článek byl poprvé publikován v roce 2019. K rovinám analýzy morální ekonomie, která překračuje čistě individuální perspektivu aktérů, viz též WHEELER, Kathryn: The Moral Economy of Ready-Made Food. In: *The British Journal of Sociology*, roč. 69, č. 4 (2018), s. 1271–1292.

¹¹ Viz CARRIER, James G.: Moral economy: What's in a name. In: *Anthropological Theory*, roč. 18, č. 1 (2018), s. 18–35.

¹² Rozbor zahraničních inspirací a například neutrální až pozitivní hodnocení SRN a Japonska (v protikladu především k USA) by si přitom zasloužily zvláštní pozornost.

nebo ekonomické otázky spojené se zlepšovatelstvím, zejména systém odměňování a případných sankcí.¹³

Charakteristika časopisu

Jakkoli se může zdát, že zlepšovatelství je poměrně snadno definovatelný soubor činností, proměny jeho recepce, snah o jeho preskriptivní definování, vymezování parametrů osobnosti zlepšovatele i odkazů na symbolicky významné texty a vzory, jak se to vše zrcadlilo na stránkách časopisu *Vynálezce a zlepšovatel* v průběhu normalizace, naznačují potřebu systematictější analýzy tohoto fenoménu. První číslo tohoto celostátního časopisu (v redakci však výrazně převažovali Češi) vyšlo v prosinci 1969,¹⁴ kdy *Vynálezce a zlepšovatel* nahradil svého předchůdce s názvem *Zpravodaj Československé vědeckotechnické společnosti*. Doba založení časopisu se tak kryje – slovy *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ* – s „krizovým obdobím“ a nástupem „konsolidace“.

¹³ V této studii se nevěnujeme historii samotného zlepšovatelského hnutí v socialistickém Československu, která by si vyžadovala rozsáhlý archivní výzkum a je námětem na samostatné a diferencované pojednání. V projektu, z něž vzešla předložená studie, se v rozhovorech s výzkumnými i laboratorními pracovníky a pracovníci v chemickém průmyslu ukázalo, že zlepšovatelství bylo masově rozšířeným fenoménem, jehož se všichni oslovení nějakým způsobem účastnili. Jakkoli se nepodařilo dohledat přehledovou statistiku za celé období, dílčí data jejich zkušenosti potvrzují. Statistika ukazuje, že např. za rok 1961 byly podány celkem 343 883 zlepšovacích návrhy (viz VYDRA, Miroslav: *Československá vědeckotechnická společnost na pomoc zlepšovatelům, vynálezům a novátorům*. Praha, Práce 1964, s. 7); podobně cíl stanovený pro přihlášky zlepšovacích návrhů v osmé pětiletce (1986–1990) byl 2 160 000 návrhů, tedy cca 400 tisíc návrhů ročně, což mělo odpovídat tříprocentnímu ročnímu růstu (viz ŠPINDLER, Karel: *Programy plánovitého rozvoje tvorby a realizace V [vynálezů], ZN [zlepšovacích návrhů] a P vz [průmyslových vzorů] v 8. pětiletce*. In: *XVI. seminář pracovníků PPO [průmyslové právní ochrany] a VZN [vynálezce a zlepšovatelů]*. Pardubice, Dům techniky ČSVTS 1987, s. 12).

¹⁴ Časopis vydávala Československá vědeckotechnická společnost (ČSVTS), respektive její nově zřízená členská organizace Český svaz vynálezců a zlepšovatelů (ČSVZ). K největší změně došlo v roce 1981, kdy se vydavatelem stal Dům techniky ČSVTS. Časopis tiskly tiskárny Mír, novinářské závody, národní podnik. V roce 1969 vyšlo jedno číslo v prosinci, v roce 1970 vycházel časopis do dubna nejprve jednou měsíčně, poté vždy po dvou měsících sdružená čísla, ke konci roku 1970 vyšlo trojčíslo za poslední čtvrtletí. Od roku 1971 se periodicita časopisu ustálila na šesti dvojčíslech ročně. Od roku 1982 pak časopis již vycházel jako šest čísel jednou za dva měsíce. Kromě těchto změn periodicity se několikrát změnila podoba obálky i rozvržení stránek. Zároveň je na časopisu možné sledovat proměny plynoucí částečně i z aktivit – především šetření materiálem – k nimž sám vyzýval: ročník 1978 tak špiní ruce tiskařskou černí, v roce 1980 sice dojde k modernizaci fontu a obálky, ale přitom se přechází na horší kvalitu papíru a obálka již není lesklá, ke kvalitnějšímu papíru se časopis vrací v roce 1983.

Proces normalizace nastolil oficiální interpretaci událostí pražského jara a zasahoval všechny vrstvy společnosti i všechny její zájmové oblasti a společenské organizace, včetně vynálezckého a zlepšovateľského hnutí (VZH) a Československé vědeckotechnické společnosti. „Konsolidace“ se pak odehrávala prostřednictvím těchto organizací, které sloužily jako platformy pro šíření interpretace událostí „krizového období“ a v tomto duchu působily na své členy. Proměna organizační platformy se dotkla i vynálezectví a zlepšovatelství – nový časopis záhy informoval, že zlepšovatelé chtějí „přispět k budování socialistického společenského řádu v naší zemi poctivou a usilovnou prací na řešení jejího technického rozvoje“.¹⁵ Rok 1970 zároveň Československá vědeckotechnická společnost vyhlásila Rokem vynálezců a zlepšovatelů.¹⁶ Po celou dobu existence byl časopis spojen s Komisí pro vynálezcovství a zlepšovatelství ČSVTS, což ovlivňovalo i skladbu jeho přispěvatelů – jednalo se většinou o členy Českého svazu vynálezců a zlepšovatelů (ČSVZ), předsednictvo Československé vědeckotechnické společnosti a dále právní experty, kteří v rámci činnosti této společnosti poskytovali rady ohledně přihlášek zlepšovacích návrhů, vynálezů a patentů. Hlavní cílovou skupinou čtenářů časopisu byli jednak sami zlepšovatelé a vynálezci, ale i referenti, kteří měli v podnicích v gesci přihlášky zlepšovacích návrhů, vynálezů a související agendu. Co do oborového zaměření jednoznačně převažovalo strojírenství (oproti například chemickému průmyslu), objevovaly se i čtenější zprávy z textilního průmyslu, s postupující normalizací pak přibývalo článků zaměřených na výpočetní techniku a racionalizaci. Poslední číslo časopisu vyšlo v září 1990, kdy byla v návaznosti na transformaci Československé vědeckotechnické společnosti do doposud fungujícího Českého svazu vědeckotechnických společností¹⁷ vydavatelská činnost ukončena.

Redakční úvodníky časopisu *Vynálezce a zlepšovatel* sice určitým způsobem odrážejí dobové politické i oborové proměny, nejpozději od osmdesátých let jsou ale formalistní a působí značně nekonkrétně. Obsah časopisu sestával stabilně z několika hlavních tematických celků. Významné bylo zprostředkování vzorů pro vynálezcké a zlepšovateľské hnutí ze Sovětského svazu, v menší míře z dalších zemí Rady vzájemné hospodářské pomoci (RVHP) a z jejich spolupráce v rámci této organizace; jako inspirace měla sloužit především Vsesvazová společnost vynálezců a zlepšovatelů (*Vsesojuznoje obščestvo izobretatělej*

¹⁵ JÚZA, Zdeněk: Na cestu. In: *Vynálezce a zlepšovatel*, roč. 1, č. 1 (1969), s. 1.

¹⁶ ŠMOK, Miroslav: Rok vynálezců a zlepšovatelů. In: *Tamtéž*, roč. 2, č. 3 (1970), s. 1–2.

¹⁷ Členskou organizací Českého svazu vědeckotechnických společností, která se kromě spolkové činnosti soustředí na správu převedeného majetku, je i nadále existující Český svaz vynálezců a zlepšovatelů. Seznam členských organizací ČSVTS je dostupný z jeho webové stránky [cit. 2021-06-20]: <https://www.csvts.cz/index.php/cs/clenske-spolky/seznam-spolku>.

i *racionalizatorov* – VOIR), konkrétní příklady realizace vynálezů a zlepšovacích návrhů v sovětské podnikové praxi i tamní právní úpravy. Pravidelné místo bylo vyhrazeno i pro podněty z vybraných kapitalistických států, zvláštní pozornosti se přitom těšila Spolková republika Německo. Samozřejmě nechyběly informace o tuzemském vynálezeckém a zlepšovatelském hnutí; stránky časopisu sloužily k vyhledávání tematických úkolů, čtenáři byli seznamováni s předními zlepšovatelé, s organizací hnutí v různých podnicích i s konkrétními zlepšovacími návrhy a vynálezy, mohli se poučit o proměňujícím se důrazu na vynálezovství a zlepšovatelství v jednotlivých oborech.¹⁸ Další položku tvořily zprávy o systému vědeckých, technických a ekonomických informací (VTEI) a zprávy o konferencích z oblasti zlepšovatelského hnutí, vynálezů a inovací; šlo zejména o příbramské konference ČSVTS, jež se zaměřovaly často na strojírenství, ale i na otázky samotného vynálezectví a zlepšovatelství, a o mezinárodní výstavy vynálezů a zlepšovacích návrhů INVEX, pořádané od roku 1970 ve dvouletých intervalech. S postupujícím časem přibývalo informací o samotné Československé vědeckotechnické společnosti,¹⁹ od začátku osmdesátých let pak také o dalších organizacích podílejících se na zlepšovatelském hnutí, jako bylo Revoluční odborové hnutí. Velmi často se v článcích rozebíraly právní úpravy vztahující se k vynálezeckému a zlepšovatelskému hnutí, a to jak v abstraktní rovině, tak na zcela konkrétních případech, s nimiž se na časopis obraceli jednotliví zlepšovatelé a vynálezci.

¹⁸ Například v sedmé pětiletce (1981–1985) úvodníky vyzdvihovaly nutnost rozvíjet hnutí v nových odvětvích a hraničních oborech, jako je mikroelektronika, robotika (průmysloví roboti a manipulátoři), automatizované řízení, genetické inženýrství, biotechnologie (enzymologie) nebo jaderný program československé energetiky. Kvůli zajištění potravinové soběstačnosti se volalo i po urgentním zapojení vynálezeckého a zlepšovatelského hnutí v zemědělské produkci. (Viz BRETSCHNEIDER, Rudolf: Za vyšší úroveň tvůrčí práce: Podmínky vědeckotechnického rozvoje v 7. pětiletce. In: *Vynálezce a zlepšovatel*, roč. 13, č. 3–4 (1981), s. 33–34; Před VI. sjezdem ČSVTS. In: *Tamtéž*, roč. 14, č. 4 (1982), s. 97.) V navazující osmé pětiletce pak měl rozvoj VZH cílit na pět klíčových oblastí: elektronizaci národního hospodářství, komplexní automatizaci, rozvoj energetiky, vývoj nových druhů materiálů a rozvoj biotechnologií (XVII. sjezd KSČ: Inspirace pro naši práci. In: *Tamtéž*, roč. 18, č. 2 (1986), s. 33).

¹⁹ Platilo to především v poslední, osmé pětiletce, kdy se kromě tzv. přestavby hospodářského mechanismu a nového zákona o státním podniku velká pozornost věnovala změnám, které podnikům, pobočkám ČSVTS i celé této organizaci zmíněný zákon přinesl. Výrazná změna pochopitelně nastala v roce 1990, kdy se na stránkách časopisu už téměř výhradně referovalo o osudu organizací spjatých s hnutím. Již v únoru 1990 tak byla obnovena činnost Českého svazu vynálezců a zlepšovatelů, zastavená začátkem 70. let (Český svaz vynálezců a zlepšovatelů ustaven. In: *Tamtéž*, roč. 22, č. 2 (1990), s. 33–36). V březnu pak zanikla ČSVTS a jako nástupnická organizace ji nahradil Český svaz vědeckotechnických společností. Obě organizace sdílely krátce časopis *Vynálezce a zlepšovatel*, než s pátým číslem roku 1990 přestal definitivně vycházet.

Abychom podchytily vícevrstevný obraz daného fenoménu, jak byl vykreslován časopisem *Vynálezce a zlepšovatel*, v následujícím textu mapujeme jeho tři výše zmíněné základní roviny: normativní vymezení zlepšovatelství, obraz ideálního zlepšovatele a ekonomické akcenty hnutí s jejich postupnou proměnou. Zároveň ukazujeme rozpor mezi koncipováním zlepšovatelské činnosti v úvodních časopisu, které nejvíce rezonují s oficiálním diskurzem, když se odkazují k prohlášením ze sjezdů Komunistické strany Československa a dalším oficiálním dokumentům, a její (re)prezentací na dalších stránkách časopisu, které více reflektují jeho roli jako fóra pro konzultační činnost Československé vědeckotechnické společnosti, potažmo Českého svazu vynálezců a zlepšovatelů jako její členské organizace. Nejprve rozebereme utváření normativního obrazu zlepšovatelství prostřednictvím jeho právní definice a institucionálního ukotvení. Poté vyložíme charakteristiky ideálního zlepšovatele, jak byl předkládán čtenářům časopisu. Na závěr se zaměříme na ekonomické otázky spojené se zlepšovatelstvím, rozvíjené zejména v komentářích k právním úpravám vynálezeckého a zlepšovatelského hnutí a v radách určených čtenářům-zlepšovatelům.

Právní a organizační ustavování zlepšovatelství v období státního socialismu

Vynálezům a zlepšovacím návrhům se od roku 1948 věnovala řada právních úprav. Pozoruhodné je, že již v počátcích se tyto úpravy vztahovaly k odměňování za podané zlepšovací návrhy. Tato potřeba vyplynula z nutnosti nějak ošetřit situaci, kdy znárodněné podniky nemohly v tomto směru navázat na předválečnou praxi, neboť se proměnila podstata vztahu mezi zaměstnanci a zaměstnavatelem, jímž se stal stát, a jejich pozice v národním hospodářství. Vyhláška Ministerstva práce a sociální péče z února 1950 v prvním bodě přílohy opatřuje zlepšovatelství dobově charakteristickou morální rétorikou, když konstatuje, že „zlepšovat a podávat zlepšovací náměty je ctí a mravní povinností každého příslušníka našeho státu“.²⁰ Naproti tomu první zákon věnovaný zlepšovatelství z roku 1952 již nezmiňuje morální důvody, ale pojímá tuto iniciativu jako součást socialistické výstavby a klade důraz na prospěšnost zlepšovacích námětů (a vynálezů) pro společnost. Hned v prvním paragrafu zároveň podřizuje uvedenou činnost celospolečenskému zájmu, když říká, že „vynálezy a zlepšovací náměty

²⁰ Vyhláška zároveň dělí zlepšovatelské náměty na racionalizační a technické. Viz Vyhláška Ministerstva práce a sociální péče ze dne 15. února 1950, kterou se vydávají směrnice pro hodnocení a odměňování zlepšovacích námětů. epravo.cz [online], [cit. 2021-06-20]. Dostupné z: <https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=25189&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>.

slouží výstavbě socialismu, teprve jsou-li odevzdány k využití celku“.²¹ Zlepšovatelství rovněž tvořilo nedílnou součást socialistického soutěžení, které (jak uvádí Denisa Nečasová) „nemělo představovat nárazové akce vedoucí ke zvýšení produktivity práce, ale neustále uplatňovanou, novou metodu, pomocí níž dělníci budou permanentně pracovat s nejvyšší možnou efektivitou, překračovat nastavené normy a paralelně přicházet se zlepšovacími návrhy“.²²

V roce 1957 byl citovaný zákon zrušen a nahrazen zákonem novým,²³ doprovázeným vládním nařízením.²⁴ Zde se již místo „námětů“ setkáváme se zlepšovatelstvími „návrhy“ a zároveň mizí i potřeba vynalézání a zlepšovatelství explicitně ideologicky rámovat. Podle dobové publikace i dat uváděných přímo na stránkách časopisu *Vynálezce a zlepšovatel* „za dobu platnosti zákona č. 34/1957 Sb., zejména v prvních letech jeho účinnosti, nastal skutečný rozmach zlepšovatelství. V roce 1961 bylo podáno 343 883 zlepšovacích návrhů a tento počet nebyl dosud [tj. k roku 1982] překonán.“²⁵ Jako klíčovou organizaci pro zlepšovatelství, vynálezecké a novátorské hnutí od té doby přitom sama sebe chápala Československá vědeckotechnická společnost, přidružená k Revolučnímu odborovému hnutí, jež se definovala jako „půda pro sjednocení dělníků a techniků při rozvoji a využívání technického rozvoje“.²⁶ Toto postavení si, jak vyplývá i z analýzy časopisu *Vynálezce a zlepšovatel*, uchovala i v období normalizace, kdy jako její součást vznikl v roce 1971 Institut pro rozvoj a realizaci vynálezectví a zlepšovatelství, specificky zaměřený na podporu těchto iniciativ.²⁷

V období normalizace byl z hlediska zákonných úprav nejvýznamnější zákon o objevech, vynálezech, zlepšovacích návrzích a průmyslových vzorech z roku 1972,²⁸ který byl k 1. lednu 1991 zrušen a nahrazen doposud platným

²¹ Zákon č. 6/1952 Sb., Zákon o vynálezech a zlepšovacích námětech. Zákony pro lidi, Sbírka zákonů [online]. [Cit. 2021-06-20.] Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1952-6>.

²² NEČASOVÁ, Denisa: *Nový socialistický člověk*. Brno, Host 2018, s. 111.

²³ Zákon č. 37/1957 Sb., Zákon o vynálezech, objevech a zlepšovacích návrzích. Zákony pro lidi, Sbírka zákonů [online]. [Cit. 2021-06-20.] Dostupné z: https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1957-34/zneni-19570815#p48-l_p48-1-a.

²⁴ Nařízení vlády č. 45/1957 Sb., Vládní nařízení o zlepšovacích návrzích. Tamtéž [online]. [Cit. 2021-06-20.] Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1957-45>.

²⁵ ZÁBRŠ, Aleš – FORMAN, Vladislav – HÁJKOVÁ, Kateřina: *ABC zlepšovatelů*. Praha, Statistické a evidenční vydavatelství tiskopisů 1982, s. 9.

²⁶ VYDRA, M.: *Československá vědeckotechnická společnost na pomoc zlepšovatelům*, s. 5.

²⁷ Viz *Činnost Institutu pro rozvoj a realizaci vynálezectví a zlepšovatelství v roce 1972*. [Praha], ČVTS [1973?].

²⁸ Zákon č. 84/1972 Sb., Zákon o objevech, vynálezech, zlepšovacích návrzích a průmyslových vzorech. Zákony pro lidi, Sbírka zákonů [online]. [Cit. 2021-06-20.] Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1972-84>.

zákonem o vynálezech, průmyslových vzorech a zlepšovacích návrzích.²⁹ Ne náhodou byl zákon zaveden od roku 1973, kdy v platnost vstoupila obdobná zákonná úprava v Sovětském svazu – československý zákon vznikl na jejím základě.³⁰ V zákoně z roku 1972 byl zlepšovací návrh vymezen jako „konkrétní vyřešení výrobně technického, technicko-organizačního nebo organizačně hospodářského problému organizace, které je v této organizaci nové a jehož využití přináší společenský prospěch“. Byla tu podmínka, že řešení problému nemůže být zlepšovacím návrhem, pokud jeho „vypracováním autor nepřekročil pracovní úkol“, omezení však neplatilo „pro případy, kdy autor vyřešil tematický úkol“.³¹ Autorství pak bylo v zákoně definováno takto: „Autorem objevu, vynálezu, zlepšovacího návrhu nebo průmyslového vzoru je ten, kdo učinil objev, vytvořil vynález,

Obálka časopisu *Vynálezce a zlepšovatel*
v podobě z první poloviny osmdesátých let

²⁹ Zákon č. 527/1990 Sb., Zákon o vynálezech, průmyslových vzorech a zlepšovacích návrzích. Tamtéž [online]. [Cit. 2021-06-20.] Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-527>.

³⁰ Viz KOPLÍK, Otakar: Nové zákonodárství SSSR o objevech, vynálezech a zlepšovacích návrzích. In: *Vynálezce a zlepšovatel*, roč. 6, č. 1-2 (1974) s. 12-20.

³¹ Zákon č. 84/1972 Sb., Zákon o objevech, vynálezech, zlepšovacích návrzích a průmyslových vzorech, § 58. Zákony pro lidi, Sbírka zákonů [online]. [Cit. 2021-06-20.] Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1972-84>.

zlepšovací návrh nebo průmyslový vzor vlastní tvůrčí prací, a u zlepšovacího návrhu též ten, kdo použil řešení převzaté z odborné literatury nebo z praxe jiné organizace a tvůrčím způsobem je přizpůsobil podmínkám příslušné organizace.“³²

Z pohledu analýzy prakticky orientovaných rubrik časopisu *Vynálezce a zlepšovatel* byla zásadní ještě ustanovení o právu „na odměnu za využití a právo na účast při rozpracování, zkoušení a zavádění zlepšovacího návrhu a na další výhody stanovené zákonem“.³³ Ze zákona rovněž vyplývala povinnost pro organizace vyhlášovat – zpravidla v závislosti na rámcovém ekonomickém směřování určeném pětiletkami a potřebami jednotlivých ministerstev a pracovišť – plány takzvaných tematických úkolů. Právě „tematické usměrňování technického tvůrčího potenciálu a jeho iniciativy pomocí tematického plánování, soutěží a úkolů“ bylo jednou z hlavních náplní činnosti výše zmíněného Institutu pro rozvoj a realizaci vynálezectví a zlepšovatelství.³⁴ Za řešení tematického úkolu, ať už formou vynálezu, nebo zlepšovacího návrhu, pak autorovi náležela zvláštní odměna nad rámec odměny uvedené výše.³⁵

Zákon vymezoval i rozdíl mezi vynálezectvím³⁶ a zlepšovatelstvím. Vynález byl definován originalitou, či alespoň překonáním dosavadních technických řešení daného problému, ideálně na světové úrovni, zatímco zlepšovací návrh se omezoval na technické řešení vázané především na konkrétní pracoviště a zaměřoval se zejména na pracovní procesy, bezpečnost práce, organizační i čistě administrativní úkoly, byť pod něj spadala i technická vylepšení výroby (tém byla na stránkách časopisu věnována výrazně větší pozornost). S tímto rozdílem pak souvisela i specifikace, kdo mohl a měl působit jako vynálezce, či zlepšovatel. Pro učinění vynálezu či objevu patentu bylo téměř nutné mít vzdělání v oboru, a proto se této činnosti měli věnovat primárně výzkumní pracovníci a pracovníci. Ve zlepšovatelství byla naopak spatřována příležitost pro uplatnění tvořivosti nejširšího zaměstnaneckého spektra: „Aparátčík i každý dělník chemického průmyslu, který se po celý den zaměstnává prací při dopravě a výrobě, jsou více než kdo jiný povoláni k tomu, aby se stali zlepšovatelí, protože mají na svém

³² Tamtéž [online], § 2 (1) [cit. 2021-06-20].

³³ Tamtéž [online], § 71 [cit. 2021-06-20].

³⁴ *Program a hlavní úkoly '73: ČVTS-Institut pro rozvoj a realizaci vynálezectví a zlepšovatelství*. Pardubice, [ČVTS] 1973, s. 5.

³⁵ Tematický úkol byl podle § 111 zákona č. 84/1972 Sb. definován jako „konkrétní požadavek na vyřešení určitého výrobně technického, technicko-organizačního nebo organizačně hospodářského problému. Při vyhlášení tematických úkolů se musí uvést soutěžní podmínky a stanovit zvláštní odměny za vyřešení úkolů.“ (Zákon č. 84/1972 Sb., Zákon o objevech, vynálezech, zlepšovacích návrzích a průmyslových vzorech. Zákony pro lidi, Sbírka zákonů [online]. [Cit. 2021-06-20.] Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1972-84>.)

³⁶ V textu používáme jako synonyma slova „vynálezectví“ a „vynálezcovství“.

pracovišti možnost najít závady a nedostatky dopravního i výrobního zařízení a se zřetelem ke své odbornosti mají nejlepší předpoklady navrhnout příslušné zlepšení, nebo aspoň podat návrh na tematický úkol pro ostatní zlepšovatele.“³⁷

Posuny definice a přístupu ke zlepšovatelství a vynálezectví v jednotlivých zákonných úpravách odkazují na obecnější proměny socialistické morální ekonomie v Československu. Obojí se pak promítá do obrazu zlepšovatelství na stránkách časopisu *Vynálezce a zlepšovatel* a do konkrétních představ o morální ekonomii zlepšovatelství.

Morální ekonomie vynálezeckého a zlepšovatelského hnutí

Hnutí vynálezců a zlepšovatelů představovalo v období (nejen) normalizace nedílnou součást socialistické morální ekonomie, která byla vnímána (či deklarována) jako sféra řízená specifickými morálními závazky jedince k celku společnosti. Dobová oficiální představa morálního ukotvení socialistického ekonomického systému stála na předpokladu, že jedinec v socialismu získává prostřednictvím práce – ale také právě zlepšovatelských snah – i něco navíc oproti „odcizené“ práci v kapitalistickém zřízení. Práce je pro něj zdrojem uspokojení, seberealizace, společenského ocenění a formou přínáležení ke společenskému celku.³⁸ Společenský celek tu navíc není možné chápat čistě v intencích národního státu, neboť kromě společnosti fungující v rámci vlastního národa a státních hranic se jednalo i o širší mezinárodní společenství zemí budujících komunismus, sdružených do Rady vzájemné hospodářské pomoci. Vztah vynálezeckého a zlepšovatelského hnutí k socialistické morální ekonomii je na stránkách časopisu *Vynálezce a zlepšovatel*, ale i v právních úpravách, patrný v tom, jak se zhusta implicitní morální ukotvení vynálezectví a zlepšovatelství „překládalo“ do normativního pojetí žádoucích charakteristik, jimiž se měli vyznačovat jednotliví účastníci celého procesu: zlepšovatel, zlepšovatelský kolektiv, pracovník referátu VZH, vedení podniku a podobně. Takto normativní pojetí také umožňovalo klást požadavky, které se pak na stránkách časopisu nejzřetelněji projevují jako kritika, ať už směřující do řad samotného hnutí (výrazně méně často), nebo namířená vůči určitým vnějším okolnostem, které je poškozovaly.

³⁷ TREFNÝ, Jiří – GAIER, Jan – HORÁK, Karel – KALNÝ, Karel – SCHAUFLEER, Jaroslav – SCHNEIDER, Jaroslav – URBANEC, Jan. *Zlepšovatel v chemickém průmyslu*. Praha, Práce 1953, s. 5.

³⁸ Platilo to zejména pro tzv. technickou tvůrčí práci, pokud hovoříme o oblasti vynálezectví a zlepšovatelství.

Vynálezecké a zlepšovateľské hnutí bylo včleněno do socialistické morální ekonomie mimo jiné i díky tomu, že součástí státní politiky se od počátku normalizace stala racionalizace práce.³⁹ Součástí racionalizace mělo být rozvíjení tvůrčí iniciativy pracujících,⁴⁰ která byla chápána jako nevyčerpatelný zdroj, „největší kapitál“⁴¹ socialistického zřízení a jejímiž nositeli měli být právě vynálezci a zlepšovatelé: „Tvůrčí práce vynálezců a zlepšovatelů spjatá s technickým rozvojem se stala jedním z nejracionalnějších faktorů technického pokroku,“ psalo se v článku z roku 1975.⁴² Vynálezectví a zlepšovatelství se tak stalo jednou z mnoha forem iniciativy pracujících, charakterizované jako hybná síla „socialistické výroby, jako prostředek k dosažení vyšší produktivity práce, k upevnění dobrovolné pracovní kázně a nové, socialistické organizace výroby“.⁴³ Podílet se na zlepšovatelství bylo zároveň morálním imperativem ještě vyššího řádu: „Další rozvoj naší socialistické společnosti vyžaduje ve smyslu XIV. sjezdu Komunistické strany Československa všestranně prohloubit účast pracujících na řízení národního hospodářství, široce otevřít cestu účinným formám pracovní iniciativy, aktivity a revoluční energie pracujících.“⁴⁴ Konkrétně se racionalizace měla projevit v řešení tematických úkolů vedoucích v národním hospodářství k úspoře energií, paliv, materiálu, surovin, ke zlepšení kvality výrobků, podpoře proexportních opatření, zlepšování bezpečnosti práce a pracovních podmínek, k lepšímu využití fondu pracovní doby a podobně. Tematické úkoly cílily na zlepšovatele a vynálezce pod taktovkou Československé vědeckotechnické společnosti, jež kladla

³⁹ Viz ČECH, Vladimír: Konference o úloze věd o člověku v komplexní socialistické racionalizaci. In: *Sociologický časopis*, roč. 8, č. 4 (1972), s. 458–460.

⁴⁰ „...dialektikomaterialistický obraz člověka vychází z Marxova a Leninova pojetí lidského jedince jako aktivní a tvořivé bytosti. Vnitřními zdroji činnosti člověka jsou jeho biologicky i sociálně zakotvené a utvářené potřeby.“ (Tamtéž, s. 459.)

⁴¹ „V tvořivé práci miliónů lidí je náš největší kapitál,“ prohlásil generální tajemník ÚV KSČ Gustáv Husák (citováno podle: *Činnost Institutu pro rozvoj a realizaci vynálezectví a zlepšovatelství ČVTS v roce 1972*, s. 2 – viz pozn. 27).

⁴² ZÁRUBA, Josef: Úloha odborového svazu v KSR. In: *Vynálezce a zlepšovatel*, roč. 7, č. 7–8 (1975), s. 97–101, cit. s. 99.

⁴³ Iniciativa pracovní. In: NEŠPOR, Zdeněk R. (ed.): *Sociologická encyklopedie* [online]. Praha, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2017–2020. Autor hesla Jaroslav Hudeček. [Cit. 2021-06-20.] Dostupné z: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Iniciativa_pracovnC3%AD.

⁴⁴ *Činnost Institutu pro rozvoj a realizaci vynálezectví a zlepšovatelství ČVTS v roce 1972*, s. 5. Pozoruhodné je, že o deset let později se prakticky stejný citát bez odkazu objevuje v publikaci *ABC zlepšovatelů*: „Rozvoj naší socialistické společnosti, tak jak byl vytyčen závěry XV. sjezdu KSČ, vyžaduje všestranně prohloubit a široce otevřít cestu všem účinným formám pracovní iniciativy, aktivity a revoluční energie pracujících.“ (ZÁBRŠ, A. – FORMAN, V. – HÁJKOVÁ, K.: *ABC zlepšovatelů*, s. 7 – viz pozn. 25.)

důraz specificky na tvůrčí technickou práci, zejména se zaměřením na obory strojírenství a hutnictví.

V rámci dobové morální ekonomie nelze uvažování o racionalizaci oddělit od humanistického a emancipačního étosu socialistické práce. Jak se v dobové rétorice zdůrazňovalo, „racionalizační zásahy do pracovního procesu mají sloužit člověku a směřovat k jeho harmonickému vývoji“⁴⁵ a zajišťují „i humánní cíle, které sleduje naše socialistická společnost, aby rozvoj výroby přinášel pracujícím nejen nové vyšší hodnoty, ale aby současně práce pro ně znamenala uspokojení a radost“.⁴⁶ Tento étos nicméně procházel během sedmdesátých a osmdesátých let podstatnými proměnami, které se otiskovaly i v oblasti vynálezeckví a zlepšovatelství. Na počátku normalizace se považovalo za ideální, aby na vynálezeckém a zlepšovatelském hnutí spolupracovaly různé skupiny pracujících, od dělníka až po vědeckého pracovníka. Nejčastěji zaznívalo volání po spolupráci technické inteligence a dělnictva, která měla být „řešením vztahu mezi fyzickou a duševní prací“.⁴⁷ Objevily se ale i zmínky o potřebné spolupráci s dalšími „specifickými“ skupinami, například s ženami a s mládeží.⁴⁸ Důraz na zapojování mládeže v osmdesátých letech sílil – vyzdvihovalo bylo především hnutí ZENIT,⁴⁹ přičemž Československá vědeckotechnická společnost vyhlásila rok 1985 Rokem mládeže a její česká komise v této souvislosti projednala koncepci spolupráce s mládeží pro období osmé pětiletky.⁵⁰ Téma zapojení žen do vynálezeckého a zlepšovatelského hnutí ovšem naopak mizelo začátkem osmdesátých let z úvodníků,⁵¹ což je v souladu s refamilializačními tendencemi v rámci genderového řádu, které

⁴⁵ ČECH, V.: Konference o úloze věd o člověku v komplexní socialistické racionalizaci, s. 459.

⁴⁶ ZÁRUBA, J.: Úloha odborového svazu v KSR, s. 97. Není možné si zde nepovšimnout překryvů s proslulou prací kolektivu autorů pod vedením Radovana Richty *Civilizace na rozcestí: Společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce* (Praha, Svoboda 1969).

⁴⁷ KŘUPALA, Jaroslav: Pro potřeby národního hospodářství. In: *Vynálezce a zlepšovatel*, roč. 2, č. 10–11–12 (1970), s. 1–5, cit. s. 1.

⁴⁸ JAŠÍK, Ladislav: Zlepšovatelství – hybná síla vědeckotechnického pokroku. In: *Tamtéž*, roč. 4, č. 5–6 (1972), s. 65–67; Ve znamení vědeckotechnického rozvoje. In: *Tamtéž*, roč. 7, č. 5–6 (1975), s. 65–68. V citacích z dobových textů (a samozřejmě i názvech) ponecháváme slovo „vědeckotechnický“ v původním tvaru bez spojovníku.

⁴⁹ ZENIT bylo hnutí Socialistického svazu mládeže, které mělo vést mládež ke Zručnosti a podněcovat její Elán, Náročnost na vlastní práci, její Iniciativu a Tvořivost (viz např. I mladí dokáží mnoho: Z podílu SSM na rozvoji VZH. In: *Tamtéž*, roč. 14, č. 2 (1982), s. 33).

⁵⁰ ČSVTS a mladá generace. In: *Tamtéž*, roč. 16, č. 6 (1984), s. 170–172.

⁵¹ Tato praxe se ale neodráží v celém časopise, v rubrice „Tvůrci technického pokroku“ se naopak v tomto období zmínky o ženách-zlepšovatelkách objevují častěji než v předchozí dekádě.

sílily s postupující normalizací.⁵² Podobně v sedmé, a zejména v osmé pětiletce postupně mizel i důraz na integrační charakter hnutí jako takového ve smyslu propojování různých vrstev socialistické společnosti (zejména technické inteligence s dělnictvem). Zároveň v časopise vzrůstající formalismus úvodníků korespondoval s formálním zdůrazňováním významu členství v Československé vědeckotechnické společnosti. Ta k roku 1981 sdružovala půl milionu členů (techniky, dělníky, novátory, vědce, zlepšovatele, vynálezce, družstevní rolníky), pro něž se řešení úkolů ve vědecko-technickém rozvoji výroby mělo stát „věcí jejich hrdosti a občanské cti“.⁵³

S počátkem osmdesátých let lze v časopise *Vynálezce a zlepšovatel* vysledovat ještě jiný trend. Vynálezy, označované nyní explicitně za inovace vyššího řádu, začaly být výrazněji odlišovány od zlepšovacích návrhů, chápaných jako inovace nižšího řádu. Zatímco zlepšovací návrhy měly vést zejména ke snížení výrobních nákladů nebo zlepšení organizace práce,⁵⁴ vynálezy byly označovány za žádoucí zejména pro svůj proexportní charakter: „Ačkoliv dynamika tvorby a věcné zaměření technické tvorby našich vynálezců a zlepšovatelů na úkoly státních plánů stále vzrůstá, neodpovídají výsledky stále ještě potřebám vědy a výroby. (...) Vezmeme-li v úvahu, že k jednomu dokončenému výzkumnému úkolu se může vztahovat více přihlášek vynálezů, pak asi jen čtvrtina úkolů výzkumně-vývojové základny se zakončuje na úrovni vynálezů. (...) Těžiště vynálezcovské činnosti je třeba zaměřit na technická řešení na úrovni vynálezu, která rozhodující měrou přispívají k vývoji inovovaných, na světovém trhu konkurenceschopných, devizově rentabilních výrobků a technologií pro export,“ apeloval v časopise v roce 1981 neuvedený autor.⁵⁵

Socialistická morální ekonomie jako diskurzivní rámec vynálezectví a zlepšovatelství se dobře ukazuje v okamžicích, kdy funguje jako východisko kritiky poměrů v těchto oblastech. Překážky byly spatřovány na několika úrovních (včetně legislativy),⁵⁶ zejména ale přímo v podnicích a dalších výrobních jednotkách

⁵² Srv. HAŠKOVÁ, Hana – SAXONBERG, Steven – MUDRÁK, Jiří: *The Development of Czech Childcare Policies*. Praha, Sociologické nakladatelství 2012.

⁵³ ČSVTS k zabezpečení závěrů XVI. sjezdu KSČ. In: *Vynálezce a zlepšovatel*, roč. 13, č. 7–8 (1981), s. 97–98.

⁵⁴ Viz MEDEK, Vlastimír: Tvorba vynálezů a zlepšovacích návrhů. In: *Tamtéž*, roč. 13, č. 1–2 (1981), s. 1–4.

⁵⁵ Záleží i na nejmenší pobočce. In: *Tamtéž*, roč. 13, č. 11–12 (1981), s. 161–162.

⁵⁶ Mimo úvodníky bylo možné se setkat s touto kritikou i v některých dalších člancích. Velmi kritické vyjádření k reformním snahám z konce 60. let tak můžeme najít v textu matadora časopisu Otakara Koplíka z počátku 70. let, který se týkal nové zákonné úpravy v dané oblasti: „Naše legislativní experimentování v letech 1967 až 1969 se však stalo raritou, která nemá v dosavadní patentoprávní historii příkladu. V tomto období se totiž činily pokusy o to, abychom

na úrovni řízení.⁵⁷ Typické pochybení údajně spočívalo v podceňování významu zlepšovatelství pro rozvoj národního hospodářství ze strany odpovědných pracovníků nebo ve špatné spolupráci s odbory a v tom, že se do hnutí nezapojovali zaměstnanci na všech úrovních. Dalším terčem kritiky byla administrace vynálezů a zlepšovacích návrhů – technický rozvoj prý trpěl nevyhovujícími administrativními metodami řízení, referenti pro vynálezy a zlepšovací návrhy byli přetíženi, neměli dostatečné odborné znalosti, a někdy dokonce zlepšovací návrhy nebyly záměrně využívány. Příčiny problémů však nacházela dobová kritika i jinde: „Značná míra sterility při zavádění nové, progresivní techniky má řadu příčin. Je výrazem boje nového se starým, výrazem strachu z rizika, výrazem oportunismu a konzervatismu, maloměšťácké pohodlnosti, mnohdy i závisti a řevnivosti apod. V boji za novou techniku, za národohospodářskou aplikaci progresivních vynálezů a zlepšovacích návrhů proto hrají důležitou roli faktory politické, ideologické, psychologické a morální, jež nelze opomíjet.“⁵⁸

Oporu této kritiky nacházíme v autoritativní sovětské praxi: například úvodník z února 1976 cituje slova generálního tajemníka Ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu Leonida Iljiče Brežněva o tom, že je nezbytné, aby se problémy vědecko-technického pokroku a jeho prosazování na všech úrovních hospodářského mechanismu staly „vysoce aktuálními stranickými problémy“.⁵⁹ Z logiky takového imperativu pak plynuly i konkrétní sankce vůči liknavým podnikům podle zákona z roku 1972, uplatňované nejpozději od šesté pětiletky.⁶⁰

Kromě explicitní kritiky se na stránkách časopisu *Vynálezce a zlepšovatel* setkáváme i s implicitním poukazováním na nedostatky. Opakovaně se zdůrazňuje nutnost akcelarovat technickou tvořivost pro rozvoj vědecko-technické revoluce

nad hotovou ekonomickou základnou socialismu vytvořili patentoprávní instituce odpovídající kapitalistickým ekonomickým poměrům z druhé poloviny minulého století. (K soudobému modernímu kapitalistickému patentovému právu, resp. k jeho nejnovějším projektům, tehdy naši ‘doktrináři’ ve svých studiích asi nedospěli.)“ (KOPLÍK, Otakar: Nad vládním návrhem. In: *Tamtéž*, roč. 4, č. 7–8 (1972), s. 101–116, cit. s. 102.)

⁵⁷ Viz TÝŽ: Na prahu VI. ročníku. In: *Tamtéž*, roč. 7, č. 1–2 (1975), s. 2–5, zde s. 2.

⁵⁸ *Tamtéž*, s. 3.

⁵⁹ (ok) [KOPLÍK, Otakar]: XXV. sjezd KSSS k vědeckotechnickému pokroku. In: *Tamtéž*, roč. 8, č. 1–2 (1976), s. 2.

⁶⁰ Viz PINZ, Jan: Správní sankce v zákoně 84/1972 Sb. In: *Tamtéž*, roč. 9, č. 7–8 (1977), s. 97–103, zde s. 98. Novinkou byla možnost ukládat sankce v případech porušování subjektivních práv, a to v následujících podobách: a) pokuty, uplatňované u případů, kdy byly způsobovány průtahy při zpracování vynálezů a zlepšovacích návrhů; b) kárná opatření, uplatňovaná na autora návrhu v případě nedodržení postupů při nahlašování návrhu. Pokuty bylo možno udělit právníkům osobám, a to až do výše 200 tisíc Kčs při opakovaném porušení právní povinnosti, a také fyzickým osobám, a to až do výše tří měsíčních platů.

a ekonomiky⁶¹ a pro zkrácení cyklu výzkum – vývoj – výroba – užití.⁶² Situaci se však nedařilo zlepšit, jak ukazuje kritický úvodník v závěru roku 1978, který hovoří o tom, že kvůli nedostatkům v plánování a řízení nebyly ve strojírenství vytvořeny dostatečné podmínky pro technický rozvoj, zpožďovalo se zavádění technologií a nových výrobků, což způsobovalo vážné potíže v národním hospodářství. Špatné řízení,⁶³ nedostatečné rozvíjení tvůrčího kapitálu a nevyužívání jeho plodů pak časopis dával do přímé souvislosti s neúspěšnými snahami o zvýšení vývozu, snížení dovozu z nesocialistických zemí, racionalizaci spotřeby paliva a energie a inovaci zboží pro domácí trh.⁶⁴ V polovině roku 1979 se ale kritika obrátila i vůči státnímu plánování, kde chyběl plán technického rozvoje, což údajně mělo za následek, že podniky nepovažovaly vědecko-technický rozvoj za základ plánování jako takového.⁶⁵

Socialistický ekonomický systém, řízený morálními závazky, překračoval hranice národních států také v podobě „socialistické integrace“ – mezinárodní spolupráce na poli vědy a techniky v rámci Rady vzájemné hospodářské pomoci. Spolupráce socialistických zemí, kde se „soustředí třetina vynálezů z celého světa“,⁶⁶ dostávala na stránkách časopisu prostor hlavně v souvislosti se systémem vědeckých, technických a ekonomických informací, na jehož budování měl rozhodující podíl Sovětský svaz a jehož využívání mělo vést k efektivnímu rozvíjení zdejšího vynálezeckého a zlepšovatelského hnutí.⁶⁷ Již na konci sedmdesátých let bylo ale zřejmé, že systém funguje spíše formálně. Rozsah vědecko-technické spolupráce v rámci RVHP sice vzrostl více než pětikrát, ale její výsledky tomu neodpovídaly: „Chybí vynálezy principiální, které by rozhodujícím způsobem ovlivnily profil osmdesátých let,“ posteskl si autor článku na prahu nového desetiletí.⁶⁸ Příčiny neúspěchu shledával v nedostatečném plánování a koordinaci,

⁶¹ OK [KOPLÍK, Otakar]: Pramen tvůrčí iniciativy. In: *Tamtéž*, roč. 8, č. 3–4 (1976), s. 33–35.

⁶² Viz GUTH, Miroslav: Automatizace informací na pomoc vynálezčům a zlepšovatelům. In: *Tamtéž*, roč. 9, 3–4 (1977), s. 65–67.

⁶³ OK [KOPLÍK, Otakar]: Po 11. zasedání ÚV KSČ. In: *Tamtéž*, roč. 10, č. 5–6 (1978), s. 65–67.

⁶⁴ TÝŽ: Mobilizovat tvůrčí síly: Po 12. zasedání ÚV KSČ. In: *Tamtéž*, roč. 10, č. 11–12 (1978), s. 161–164.

⁶⁵ Za zvýšení aktivity členů ČSVTS. In: *Tamtéž*, roč. 11, č. 5–6 (1979), s. 65–66.

⁶⁶ O další spolupráci zemí RVHP ve vynálezovství. In: *Tamtéž*, roč. 10, č. 7–8 (1978), s. 97–99, cit. s. 98.

⁶⁷ Další formy spolupráce v rámci RVHP zahrnovaly například „Smlouvu o právní ochraně vynálezů, průmyslových vzorů a ochranných známek“ a další dohody k vynálezům a autorským právům, zákony o objevech a označení původu (viz GUTH, M.: Automatizace informací na pomoc vynálezectví a zlepšovatelství).

⁶⁸ JUPA, Francis: Spolupráce zemí RVHP ve vynálezovství. In: *Tamtéž*, roč. 12, č. 7–8 (1980), s. 97–100, cit. s. 98.

omezeném předběžném průzkumu ohledně novosti návrhu na světové úrovni a dalších okolnostech, jako bylo zajištění právní ochrany ve třetích zemích nebo možnosti uplatnit výsledky spolupráce, exportu či licencí.⁶⁹

Nechyběl ani obraz vnějšího nepřítele, kterého matador časopisu Otakar Koplík obviňoval v kontextu vynálezectví a zlepšovatelství z nepříznivé celosvětové ekonomické situace, „způsobené krizí světové kapitalistické soustavy“.⁷⁰ Ta se projevovala vzestupem cen materiálů, výrobků, některých potravin, energie, paliv i moderní techniky, které Československo dováželo z nesocialistických zemí. Zároveň byl tento nepřítel implicitně přítomen v textech vymezujících vynálezectví a zlepšovatelství jako specificky socialistický počin.⁷¹ Redakce časopisu ale jako faktického nepřítele vykreslovala i základní výzkum, jehož výsledky údajně neodpovídaly ani vynaloženým prostředkům, ani současným ekonomickým a společenským potřebám.⁷² Předseda české rady Československé vědeckotechnické společnosti Rudolf Bretschneider tak mohl zkritizovat jak svou vlastní organizaci, tak i chabé zaměření výzkumu na uplatnění vlastních výsledků: „Máme rozsáhlou vědeckovýzkumnou základnu, stovky výzkumných a vědeckých ústavů s vysokou profesionální úrovní v řadě vědeckých disciplín, dokonce světově špičkovou – a přece to většinou s realizací skřípe. Naše vědecká fronta musí způsob ‘abstraktního myšlení’ změnit na myšlení ‘realizační’. (...) Máme velkou organizaci vědců, inženýrů, techniků a jsme schopni v Československé vědeckotechnické společnosti organizovat velkorysou pomoc všech styčných oborů pro rychlé zavedení objevů do praxe. Zatím to neděláme, což musím jako předseda české organizace společnosti konstatovat; i to, že máme dosud mnoho rezerv. Jsme schopni dostat se bez velkých proklamací v řadě výrob pomocí naší vědy na světovou špičku, ale musí to být rychle, v době ekonomicky zajímavé, a nechodit mnohdy, jak se říká, s křížkem po funuse.“⁷³

Byť rámování vynálezectví a zlepšovatelství socialistickou morální ekonomikou vydrželo až do roku 1989 a posléze nebylo nahrazeno logikou tržní ekonomiky, ale poukazováním na význam samotné tvůrčí činnosti (i když nepřináší okamžitý zisk),⁷⁴ osmá pětiletka spolu s nástupem ekonomické přestavby přinesla posun

⁶⁹ Tamtéž.

⁷⁰ OK: Po 11. zasedání ÚV KSČ, s. 65.

⁷¹ Viz POLÁK, Emanuel: O komplexní socialistickou racionalizaci. In: *Tamtéž*, roč. 2, č. 4–5 (1970), s. 1–2.

⁷² (ok) [KOPLÍK, Otakar]: Ze 14. zasedání KSČ. In: *Tamtéž*, roč. 12, č. 1–2 (1980), s. 1.

⁷³ BRETSCHNEIDER, Rudolf: Záleží na odvaze a disciplíně. In: *Tamtéž*, roč. 11, č. 9–10 (1979), s. 129. K textu připojena poznámka: „Předneseno v Čs. televizi 9. 9. 1979.“

⁷⁴ Poslední – páté – číslo časopisu v roce 1990 obsahuje pouze „Otevřený dopis české vládě“ od členů výkonného výboru Českého svazu vynálezců a zlepšovatelů, adresovaný českému

v důrazu na přínosy vynálezectví a zlepšovatelství pro ekonomiku. Už se zdaleka tolik nemluvalo o důležitosti této činnosti jako takové a jejím významu pro obecné blaho, ale především o jejích ekonomických efektech. Úvodníky se tak zaměřovaly na soutěže, které měly zvýšit výkon ekonomiky, jako byla například Iniciativa ÚRO⁷⁵ a Pražská výzva,⁷⁶ a na proces přestavby.⁷⁷ V ní se věda a technika měly stát „prostředkem revoluce“, která měla zase podnítit tvořivost a překonat kopírování zahraničních vzorů.⁷⁸ Coby součást reformující se socialistické morální ekonomie byla přestavba pojednávána jako demokratizace života, prohlubování sociální spravedlnosti, urychlování společenského a ekonomického pokroku, sloužila jako obecný rámec pro vysvětlování nových pořádků, změn i kritiky zaměřené „do vlastních řad“. Tato kritika poprvé neminula ani Československou vědeckotechnickou společnost, jež v roce 1987 chystala svůj sjezd, který měl – dobovým jazykem řečeno – sloužit k „odstranění nedostatků a demokratickému projednání vnitřních problémů“.⁷⁹ Anonymní pisatel článku poukazoval na špatnou práci její administrativy, byrokratismus, formální přístupy a nesprávné způsoby řízení v pobočkách společnosti, upozorňoval na rezervy v aparátu ČSVTS, paradoxně hlavně ve využívání moderní techniky, a v hospodárnosti nebo „kádrové práci“.

premiérovi Petru Pithartovi, z 20. září 1990. Dopis kritizuje praxi ve vynálezectví a zlepšovatelství před rokem 1989 (netvůrčí atmosféru v celé společnosti; protiinovační klima panující v monopolních organizacích socialistického hospodářství; systematické utlumování výraznějších tvůrčích osobností a talentů; degradaci tvůrčí inteligence ve vědě a technice; diskriminaci vynálezců cestou zestátnění jejich tvorby; izolaci výzkumných a vývojových pracovníků od vědeckotechnického vývoje ve světě; neschopnost byrokratického státního a podnikového aparátu zhodnotit výsledky tvůrčí práce; nezáměr inovovat a podněcovat vědeckotechnický rozvoj nebo riskovat realizaci slibných vynálezů). Autoři dopisu uvádějí, že sice vítali nové ekonomické poměry, ale dostavuje se zklamání z toho, že autoři ekonomických reforem nepočítají s tvůrčím vědeckotechnickým potenciálem. Pisatelé vyjadřují znepokojení nad případy, kdy se při jednáních se zahraničními firmami počítá s převzetím zahraničních technologií za podmínky likvidace vlastních vývojových kapacit, a dochází tedy k faktické likvidaci budoucí konkurence ze strany zahraničních firem. Poukazují také na obrovský nárůst patentových přihlášek zahraničních firem v Československu.

⁷⁵ Tato iniciativa Ústřední rady odborů se zaměřovala na snížení materiálových nákladů a na zvýšení produktivity a kvality práce. Její vyhodnocování mělo být navázáno na plnění plánu, aby se tak předešlo formálnosti, již tehdy spojované s vynálezectvím a zlepšovatelským hnutím.

⁷⁶ Šlo o ekonomickou iniciativu vybraných pražských podniků a vedení Městského výboru KSČ v Praze.

⁷⁷ Časopis o přestavbě poprvé referoval v úvodníku z konce roku 1986 (VOTAVA, B.: Přestavba = revoluce. In: *Tamtéž*, roč. 18, č. 5 (1986), s. 129–130).

⁷⁸ *Tamtéž*, s. 129.

⁷⁹ Celostátní aktiv k úkolům ČSVTS. In: *Tamtéž*, roč. 19, č. 4 (1987), s. 101–103.

Kritikově pozornosti neunikla ani formálnost „v závazcích, které bývají zpravidla nižší než dosažená skutečnost a nemají mobilizační charakter“, ⁸⁰ ale i nízké morální a hmotné oceňování vynálezů a zlepšovacích návrhů.

Vynálezecké a zlepšovatele hnutí se explicitně ukazovalo jako součást socialistické morální ekonomie právě prostřednictvím takzvaného morálního oceňování, jehož systém se postupně vyvíjel. Již ve třetím ročníku časopisu se například setkáváme s úvahou nad tím, že by technická tvůrčí práce, stejně jako práce umělecká, neměla být anonymní. ⁸¹ Inspirace v tom, jak společenské uznání konkrétně vyjádřit nad rámec finančního ohodnocení, přicházela ze Sovětského svazu, ale i dalších zemí RVHP. ⁸² Na začátku šesté pětiletky pak byly zavedeny čestné tituly „zasloužilý vynálezce“ a „zasloužilý zlepšovatel“, které se začaly udělovat od 1. července 1976. V těchto kategoriích bylo možné získat stříbrný nebo zlatý odznak, a to podle výše takzvaného společenského prospěchu. Ten se určoval podle finančního přínosu návrhu, podle částky, kterou bylo možno zavedením daného návrhu do praxe uspořit či získat, případně podle toho, jak výrazně zvyšoval bezpečnost a ochranu zdraví. ⁸³ Od té doby byla v časopise u konkrétních osob uváděna informace o tom, zda je dotýčný nositelem titulu, a čestné tituly se tak staly součástí kultury hnutí vynálezců a zlepšovatelů na jeho stránkách.

Ideální zlepšovatel: jedinec, nebo kolektiv?

Bez ohledu na proměny politického klimatu, odrážející se nejvýrazněji v úvodnících, časopis po celou dobu přinášel články, které se snažily zodpovědět základní otázku: kdo je ideálním zlepšovatelem (a vynálezcem), a koho má tedy smysl především podporovat a odměňovat – jak finančně, tak „morálně“. Setkáváme se tu s dichotomií geniálního, či alespoň vysoce nadprůměrně schopného vynálezce či zlepšovatele na jedné straně a úspěšného týmu, ideálně složeného ze zástupců různých profesí a tříd, na straně druhé. V počátcích časopisu přitom převládal i mezi samotnými přispěvateli příklon k individuálnímu vynálezectví a zlepšovatelství jako jejich základní formě. ⁸⁴ Ke zdůvodnění tohoto náhledu

⁸⁰ Tamtéž, s. 101.

⁸¹ rtp: Proč anonymita technické práce? In: *Tamtéž*, roč. 3, č. 5–6 (1971), s. 74–75.

⁸² Viz JUPA, Francis: Význam morálních faktorů: Morální stimulování autorů objevů, vynálezů a z[lepšovacích] návrhů v SSSR. In: *Tamtéž*, roč. 6, č. 7–8 (1974), s. 106–108; TÝŽ: Morální oceňování v NDR. In: *Tamtéž*, roč. 9, č. 5–6 (1977), s. 90–91.

⁸³ Nová forma morální stimulace autorů VZN. In: *Tamtéž*, roč. 8, č. 11–12 (1976), s. 161–162.

⁸⁴ Viz DOBROVOLNÝ, Bohumil: Přínos individuálních vynálezců. In: *Tamtéž*, roč. 1, č. 1 (1969), s. 13.

přítom často přispívá psychologizující argumentace, která danou činnost do určité míry vyvozuje z přirozených vlastností určitého typu lidí (čímž z ní ostatní *a priori* vylučuje). Dobře je to patrné z následujícího úryvku: „Silný vztah k dílu, nadprůměrný zájem o jeho výsledky, bez zřetele na vyhlídky na zisk, to je společlivý znak talentů, nadání k té práci, i znak tvůrčího přístupu k práci a k řešení problému. Platí to nejen o umělcích, ale i o ‘obyčejných lidech’, kteří se prací živí, ale pracují mnohem víc a intenzivněji, než by stačilo k jejich obživě. To jsou ti praví ‘hrdinové práce’, kteří nesou pokrok i riziko.“⁸⁵

Psychologizující rozbor podstaty vynálezectví a zlepšovatelství byl krom čistě osobního uspokojení z tvůrčí práce morálně navázán i na společenskou a ekonomickou emancipaci socialistické společnosti, k níž nutně přispívá: „Vynálezci a zlepšovatelé jsou lidé, kteří si sami a dobrovolně komplikují život. Dobrovolně podstupují všechny ty souboje, prohry a vítězství v boji o technický pokrok. Avšak spokojenost a radost, kterou přinášejí úspěchy ve vynálezcovské a zlepšovatelské činnosti – a vůbec v technické tvůrčí práci – patří k nejsilnějším příjemným pocitům, které je člověk schopen prožívat. Projevují se i pocitem vlastní hodnoty, pocitem hlubokého smyslu existence, odpovědnosti za to, aby to všechno, co se už vytvořilo, pomohlo v nových sestavách, v nových kombinacích řešit současné ekonomické, technické a společenské problémy společnosti, přirozeně ne všechny, ale aspoň ty, které jsou v našich silách.“⁸⁶

Přestože psychologizující přístup přisuzuje schopnosti inovovat *de facto* vrozeným vlastnostem mimo vědomou kontrolu dotyčné osoby, neoproštuje se od morálního hodnocení. To je dobře vidět i na tom, kde někteří kritikové shledávali příčiny negativního postoje pracovníků, kteří mohli zlepšovatelství překážet na úrovni jednotlivých podniků, což se týkalo zejména ředitele podniku, technického náměstka, vedoucího zlepšovatele a referenta posuzujícího zlepšovací návrh: „U vedoucího je vyvolána závist, že zlepšovatel je chytřejší.“⁸⁷

Psychologizující pojetí tvůrčí činnosti vynálezců a zlepšovatelů⁸⁸ vykazuje určitý překryv s preskriptivním vymezováním ideálního socialistického manažera v duchu reforem navrhovaných v šedesátých letech: „Socialistické podnikání našlo ohlas také na nejvyšší politické úrovni. Československá vláda v listopadu 1968 projednávala zákony o ‘socialistickém podniku’ a ‘podmínkách podnikatelské

⁸⁵ Tajemství tvůrčí práce. In: *Tamtéž*, roč. 2, č. 10–11–12 (1970), s. 22.

⁸⁶ ŠMOK, Miroslav: Rok vynálezců a zlepšovatelů. In: *Tamtéž*, roč. 2, č. 3 (1970), s. 1–2, cit. s. 2.

⁸⁷ NESVADBA, Jindřich: Kdy to ve zlepšovatelství skřípe. In: *Tamtéž*, roč. 3, č. 7–8 (1971), s. 134–137, cit. s. 136.

⁸⁸ Viz rovněž ANDRYSÍKOVÁ, Věra: Psychologie v zlepšovatelství. In: *Tamtéž*, roč. 3, č. 5–6 a 7–8 (1971), s. 104–106 a 141–143.

činnosti'. (...) Socialistický manažer byl podnikatelem, jehož schopnosti musely daleko přesahovat mechanické plnění shora nařízeného plánu," píše Vítězslav Sommer s kolegy v monografii *Řídit socialismus jako firmu*.⁸⁹ Socialistický manažer byl jako výjimečný muž definován i explicitně. U vynálezců a zlepšovatelů se genderová příslušnost rozuměla spíše implicitně, neboť kombinace zlepšovatelství s časově náročnou péčí o děti a domácnost byla prakticky vyloučená, jak to ostatně dokládají i postupně mizející stížnosti na nízké zastoupení žen v tomto hnutí.

Aby se však mohl výjimečný individuální potenciál vynálezců a zlepšovatelů úspěšně rozvinout, musel být podpořen náležitým vzděláním. V akcentu na spojení talentu a vzdělání lze spatřovat také určitou kontinuitu s obdobím šedesátých let. Pátá pětiletka (1971–1975) mu ovšem příliš nepřála, což se projevilo v tom, že na začátku šesté pětiletky (1976–1980) byla až třetina přihlášek podaných v rámci hnutí vynálezců a zlepšovatelů odmítnuta kvůli jejich nedostatečné „novosti a pokroku“.⁹⁰ To se mělo změnit a za příklad vydařené praxe v tomto směru byla poté explicitně označována situace v druhé polovině předcházející dekády: „Největší aktivity se dosahovalo v druhé polovině šedesátých let. (...) Společenská potřeba si vynucuje odstranit útlum, k němuž došlo ve vzdělávání s vynálezcovskou a zlepšovatelskou tematikou v posledních pěti letech, ovšem na druhé straně je také nutno odstranit negativní jevy, které se projevovaly v šedesátých letech, což znamená: ...kromě dřívějších komerčně atraktivních a převažujících forem vzdělávání, jako byly přednášky, konference a semináře, zavést také didakticky efektivnější formy, jako jsou zejména kurzy a školení, cyklické studium, novátorské školy apod.“⁹¹

V individualistickém pojetí tedy měl být vynálezcem a zlepšovatelem člověk v dané problematice vzdělaný. Naproti tomu vzdělání k týmové spolupráci články v časopise *Vynálezce a zlepšovatel* nepropagovaly, ani pokud pojednávaly přímo o ní. Týmová spolupráce přitom měla sloužit k propojování různých složek socialistické společnosti, otisknuté v menším měřítku v podnikové struktuře, z čehož vyplýval následující úkol pro management: „...hospodářské vedení u odborové organizace pomohou tvořit pracovní týmy dělníků, techniků a projektantů,

⁸⁹ SOMMER, V. a kol.: *Řídit socialismus jako firmu*, s. 95 (viz pozn. 6).

⁹⁰ KOPLÍK, Otakar: Vzdělávací působnost ČSVTS v oblasti vynálezovství a zlepšovatelství. In: *Vynálezce a zlepšovatel*, roč. 8, č. 9–10 (1976), s. 129–137, zde s. 134.

⁹¹ Tamtéž, s. 136. Vzdělání bylo možné získat např. v tříletém pomaturitním studiu profesionálních pracovníků útvary vynálezů a zlepšovacích návrhů, které poskytoval Institut výchovy Úřadu pro vynálezy a objevy, nebo v krátkodobých kurzech pro stávající referenty vynálezů a zlepšovacích návrhů. Na samotné zlepšovatele se pak měla zaměřit školení v novátorských metodách hrdinů socialistické práce (Hamrova a Kyzlinkova metoda broušení závitů, Vohnického metoda protlačování kovů za studena aj.).

brigád socialistické práce, vyznamenaných pracovníků, které se budou řešením problémů zabývat.⁹²

Zároveň se na stránkách časopisu setkáváme s argumentací, že období vědeckotechnické revoluce – na rozdíl od minulosti – klade i na zlepšovatele nové nároky, jimž není jednotlivec s to dostát. Vytváření tvůrčích pracovních týmů se tak stává historickou nutností, což má po organizační stránce zajišťovat Československá vědeckotechnická společnost spolu s Revolučním odborovým hnutím a Socialistickým svazem mládeže.⁹³ Kolektivy se pak nepřekvapivě ukazují jako hlavní výherci především celostátních zlepšovatelských soutěží, zaměřených jednak na úsporu energií a paliv, jednak materiálu a kovů, jež převažovaly po celé období normalizace.⁹⁴ Ideálního zlepšovatele a vynálezce pak od sedmé pětiletky (1981–1985) jednoznačně nahrazují kolektivy i v úvahách o tom, kdo by měl vynalézat a zlepšovat; začal se v nich klást důraz na spolupráci v řešitelských týmech a kolektivech, pokud možno „pluridisciplinárních“.⁹⁵

Od začátku osmdesátých let se také zdůrazňovala větší specializace v rámci hnutí – zatímco zlepšovací návrhy byly nově „odsouzeny“ výhradně do sféry tvorby úspor a zlepšení výroby pro domácí trh, vynálezy měly být zdrojem získávání deviz a výroby na export. Tato změna se týkala i mezinárodní spolupráce při vynálezech v rámci „socialistické integrace“, která byla v tichosti opuštěna. Jak vynálezectví, tak i zlepšovatelství bylo nicméně nadále rámováno rétorikou racionalizace.⁹⁶ V těchto souvislostech je patrný i ústup od integrační a emancipační rétoriky, jež provázela celé hnutí v předchozí dekáde, kdy bylo propojování jednotlivých vrstev socialistické společnosti samo o sobě označováno za přínosné. V sedmé pětiletce se kolektivní spolupráce napříč profesemi nadále těšila podpoře, jejím motorem ale už byla efektivita a specializace vedoucí k předem očekávaným technickým výsledkům. Zároveň posílila tendence směřovat hnutí k větší specializaci činností a kompetencí podle jednotlivých „stavů“, rozdělení na profesní vrstvy v rámci podniků i celé společnosti začalo být bráno jako fakt, a nikoli jako problém volající po integraci. Společenské úkoly pro vynálezcovské

⁹² Z dopisu Karla Šindeláře. In: *Tamtéž*, roč. 2, č. 10–11–12 (1970), s. 37.

⁹³ KŘUPALA, Jaroslav: Úkoly ČSTVS v rozvoji zlepšovatelství. In: *Tamtéž*, roč. 5, č. 3–4 (1973), s. 35–36; KOPLÍK, Otakar: Individuální nebo kolektivní technická tvorba? In: *Tamtéž*, roč. 5, č. 11–12 (1973), s. 161–167; MEDEK, Vlastimír: Jediná cesta: pracovat v týmech. In: *Tamtéž*, roč. 10, č. 1–2 (1978), s. 7–10.

⁹⁴ Viz např. Velký přínos pro naše hospodářství. In: *Tamtéž*, roč. 5, č. 3–4 (1973), s. 55–56; MIKUŠEK, Eduard: Soutěž přinášející milióny. In: *Tamtéž*, roč. 5, č. 9–10 (1973), s. 144–146.

⁹⁵ MEDEK, Vlastimír: Tvorba vynálezů a zlepšovacích návrhů. In: *Tamtéž*, roč. 13, č. 1–2 (1981), s. 1–4.

⁹⁶ *Tamtéž*.

a zlepšovateľské hnutí se podle této logiky měly rozdělit na dva směry: zaprvé úkoly cílící na samostatný inovační výzkum (primárně formou patentů), zadruhé úkoly mířící na hospodárnost a úspory ve výrobě (primárně formou zlepšovacích návrhů): „Vědeckým pracovníkům a výzkumníkům, projektantům, konstruktérům a technologům i předním dělníkům je potřeba vytyčit konkrétní vynález-covské cíle. Široké vrstvy pracujících je třeba orientovat na řešení úkolů komplexní socialistické racionalizace a aktuální potřeby výroby,“ psalo se v časopise normativně v polovině osmdesátých let.⁹⁷

V intencích technokratického myšlení stoupal tlak na co největší počet přihlášek zlepšovacích návrhů a vynálezů, respektive patentů. Z jazykového i obsahového formalismu, který na začátku osmdesátých let ovládl zejména úvodníky, se vymykají texty vyjadřující uspokojení nad výsledky hnutí na počátku sedmé pětiletky, zejména co se týkalo počtu podaných zlepšovacích návrhů. V roce 1981 bylo podáno 321 026 zlepšovacích návrhů, což představovalo růst o pět procent oproti předchozímu roku.⁹⁸ Zlepšovací návrhy byly zaměřeny zejména na racionalizační opatření v oblasti úspor nebo výrobních inovací.⁹⁹ V roce 1983 pak (konečně) počet podaných přihlášek zlepšovacích návrhů dosáhl úrovně z počátku šedesátých let.¹⁰⁰ Zároveň se na stránkách časopisu objevil a postupně sílil obraz vynálezce a zlepšovatele jako „podnikavých“ lidí.

Drobné socialistické podnikání

Přes rámování vynálezeckého a zlepšovateľského hnutí abstraktními pojmy socialistické morální ekonomie byla v časopise po celou dobu normalizace patrná velmi silná podpora jeho financování, které s sebou neslo i nutnost začlenit je do systému centrálního plánování. Od počátku sledovaného období mělo plánování v této oblasti spíše podobu tematických úkolů, jež se realizovaly *de facto* formou veřejné soutěže, a nikoli obvyklých závazných úkolů vycházejících z pětiletých plánů. K jejich vypisování se vázaly konkrétní právní úpravy včetně té, jež vyžadovala, aby byla vždy vypsána i zvláštní odměna za splnění úkolů.¹⁰¹

⁹⁷ VACEK, Jiří: Programy plánovitého rozvoje vynálezeckví a zlepšovateľství pro osmou pětiletku. In: *Tamtéž*, roč. 18, č. 1 (1986), s. 4.

⁹⁸ Plní se naše předsevzetí i plán? In: *Tamtéž*, roč. 14, č. 5 (1982), s. 129–132.

⁹⁹ Viz BRETSCHEIDER, Rudolf: Záleží na každém z nás. In: *Tamtéž*, roč. 15, č. 1 (1983), s. 1.

¹⁰⁰ Viz HENKEL, Andrej: Rozvoj tvorivej iniciatívy od oslobodenia. In: *Tamtéž*, roč. 17, č. 3 (1985), s. 65–70.

¹⁰¹ Viz BLATNÝ, Milan: Plánování tematických úkolů. In: *Tamtéž*, roč. 4, č. 11–12 (1972), s. 173–174.

Časopis přitom otiskoval texty ukazující na konkrétních příkladech pochybení a nesprávné postupy hodnotících komisí, jež měly často za následek neuznání oprávněného nároku na odměnu.¹⁰² V této souvislosti referoval také o dalších opatřeních s cílem usměrňovat činnost vynálezců a zlepšovatelů, například prostřednictvím změnového řízení, jež mělo způsobit změnu plánu v případě, že například v rámci řešení tematického úkolu byl učiněn takový objev, vynález či zlepšovací návrh, který měl potenciál ovlivnit řešení daného plánu.¹⁰³

Pozornost příspěvatelů časopisu se obracela i k institucím, které byly zřízeny právní úpravou z roku 1972, a k přerozdělení rolí v rámci plánování vynálezce-kého a zlepšovatele-ského hnutí. Zásadní úlohu v něm mělo převzít Revoluční odborové hnutí a Ústřední rada odborů jako jeho řídicí orgán, postupně (především od osmdesátých let) se pak otevíral širší prostor pro aktivity Socialistického svazu mládeže a hnutí mladých vynálezců a zlepšovatelů ZENIT. Po odborné stránce zůstala nicméně zachována klíčová pozice Československé vědeckotechnické společnosti, jež pořádala například vzpomínuté výroční konference v Příbrami, podrobně informovala o mezinárodních konferencích technických vynálezů a novin-ek INVEX či organizovala poradenství pro vynálezce a zlepšovatele a zřizovala takzvané domy techniky v jednotlivých krajích. Usměrnující a kontrolní role Revolučního odborového hnutí, ale i dalších jmenovaných subjektů, spočívala především v kontrole prostředků, z nichž se vyplácely odměny vynálezci a zlepšovatelům. Odbory měly v gesci rovněž poskytovat prostor pro akce související s popularizací a oceňováním zlepšovatelství i pro pořádání odborných seminářů pro vynálezce a zlepšovatele.

Zvláštní pozornost si v časopise vysloužilo provozování poboček Československé vědeckotechnické společnosti při podnicích, státních hospodářských organizacích a organizacích zahraničního obchodu. Jako hlavní zdroj financování jejich provozu sloužil příspěvek od podniku či organizace, jenž byl závislý na počtu jejich zaměstnanců.¹⁰⁴ S tím souvisí další časté téma dobových ekonomických diskusí i příspěvků v časopise – takzvaná hmotná zainteresovanost podniků, tedy jejich zájem na výsledcích vlastního hospodaření. V dané souvislosti se projevovala tlakem na podniky, aby zaváděly přijaté vynálezy a zlepšovací návrhy do praxe jako součást racionalizačních opatření a dobrého hospodaření. Šlo o morální povinnost, podniky ale měly být motivovány hlavně ekonomicky,

¹⁰² Viz VYPARINA, Stanislav: Odměňování a úhrady na úseku TU. In: *Tamtéž*, roč. 9, č. 5–6 a 7–8 (1977), s. 80–84 a 107–111.

¹⁰³ Viz JUPA, Francis: Plánovitě využívat vynálezů a ZN. In: *Tamtéž*, roč. 5, č. 1–2 (1973), s. 4–9.

¹⁰⁴ Viz JIŘINEC, Egon: Financování některých činností: K nové úpravě financování některých činností a zařízení podnikové společenské spotřeby v hospodářských, rozpočtových a příspěvkových organizacích. In: *Tamtéž*, roč. 5, č. 3–4 (1973), s. 37–41.

mimo jiné umožněním odpisů za zavádění vynálezů, zlepšovacích návrhů a průmyslových vzorů.¹⁰⁵ Financování vynálezeckého a zlepšovatelského hnutí nebylo ovšem jen starostí jednotlivých podniků; muselo vycházet z podpory na státní úrovni, například formou bankovních úvěrů, z nichž mohly podniky na tento účel čerpat, či formou samotných odpisů. V prvních ročnících časopisu se tomuto tématu ve svých článcích systematicky věnoval Milan Blatný.¹⁰⁶ Financování hnutí přitom spojoval s podrobným rozebíráním údajně dosažených¹⁰⁷ či možných ekonomických úspor i s prezentací právních předpisů, které měly zajistit větší hospodárnost v podnicích i celé ekonomice a také alokaci potřebných zdrojů k rozvoji zlepšovatelství a vynálezečství.

Vedle morálního oceňování hnutí a způsobů jeho institucionálního financování se texty v časopise včetně úvodníků opakovaně zabývaly také individuálním odměňováním jeho účastníků. Tuto pragmatickou stránku, bez níž by morální apely vyznívaly do prázdna, přitom dobový diskurz posouval do roviny občanských práv pracujících: „Realizace subjektivních práv občanů – objevitelů, vynálezců, zlepšovatelů a novátorů“ je popisována jako jedna „ze základních podmínek bezprostředního rozvoje vědy a techniky, zvyšování účasti pracujících lidí na řízení státu a společnosti a koneckonců rozvoje společnosti ve všech jejích sférách.“¹⁰⁸ V rámci socialistické morální ekonomie se tu alespoň rámcově individuální odměňování vynálezců a zlepšovatelů ztotožňuje s podporou rozvoje vědy a techniky a šířeji i rozvoje celé společnosti, což umožňovalo zavádět i sankce za překážky kladené tomuto rozvoji. Příspěvek hnutí vynálezců a zlepšovatelů k obecnému blahu byl přitom kvantifikován vyčíslením takzvaného společenského přínosu a dosažených úspor.

Na jedné straně tedy stojí představa sebeobětujícího se vynálezce či zlepšovatele, který nezištně ve svém volném čase pracuje pro dobro socialistické společnosti a vlastní továrny, a to často ještě navzdory nechápavému i nepřejíciému pracovnímu kolektivu, byrokracii nebo vedení podniku. Na straně druhé tu byl silný důraz na zaslouženou odměnu takového tvůrčího pracovníka, ať už v podobě přiznaných peněz, nebo nedostatkového či jinak výjimečného (drahého) zboží. Význam finančního ohodnocení pro vynálezce a zlepšovatele v časopisu

¹⁰⁵ Viz GLABA, Emil – VYPARINA, Stanislav: Odpočítanie nákladov na zavedenie vynálezov, zlepšovacích návrhov a priemyslových vzorov od hrubého spoločenského prospechu. In: *Tamtéž*, roč. 6, č. 9–10 (1974), s. 137–139.

¹⁰⁶ Viz např. BLATNÝ, Milan: Financování na úseku průmyslových práv. In: *Tamtéž*, roč. 3, č. 7–8 (1971), s. 131–134; TÝŽ: Vsadme na zlepšovatelství. In: *Tamtéž*, roč. 4, č. 5–6 (1972), s. 87.

¹⁰⁷ K těmto úsporám viz např. BĚLOHLÁVEK, M.: Dvě a půl miliardy ročně z VZN. In: *Tamtéž*, roč. 5, č. 11–12 (1973), s. 183.

¹⁰⁸ PINZ, J.: Správní sankce v zákoně č. 84/1972 Sb., s. 97 (viz pozn. 61).

podtrhuje zavedení rubriky „Stručný finanční slovník pro techniky“, která se pravidelně objevovala již od prvního čísla ročníku 1971.

Československá vědeckotechnická společnost se sama chápala jako organizace pomáhající zlepšovatelům a vynálezům nejen po technické, ale i právní stránce, a to především když se domáhali oprávněné odměny. Od prvního čísla časopisu

Obálka katalogu výstavy
České vědeckotechnické společnosti,
Institutu pro rozvoj a realizaci
vynálezectví a zlepšovatelství
(Praha – Pardubice, ČVTS 1973)

proto fungovala rubrika „Odpovídáme na dotazy“ (později „Radíme čtenářům“), v níž se často řešily právě takovéto problémy. V úvodním čísle (kde se již trochu překvapivě obdobné dotazy objevují) byl její cíl definován takto: „V této rubrice budou vám naši odborníci – znalci v oboru patentů a vynálezů – odpovídat na vaše dotazy v otázkách průmyslového práva, tj. vynálezů, patentů, zlepšovacích návrhů, ochranných známek, chráněných vzorů, licencí, know-how, označení původu a nekalé soutěže. Dotazy a odpovědi jsou všeobecného a aplikačního rázu a lze jich využít na jiných podobných případech.“¹⁰⁹

Vzhledem k poměrně složité právní úpravě týkající se prakticky všech oblastí a vztahů, jež v rámci zlepšovatelství mohou nastat, rychle rostl počet dotazů právě k nárokům na odměnu, často v souvislosti s již probíhajícími soudními řízeními

¹⁰⁹ Odpovídáme na dotazy. In: *Tamtéž*, roč. 1, č. 1 (1969), s. 9.

proti podnikům, které tazatelům odměnu upíraly.¹¹⁰ Své místo tu ale měly i spory mezi jednotlivými zlepšovately a vynálezci, jak ukazují i úvahy o působení možných uzurpátorů mezi zaměstnanci.¹¹¹ Při reflexi a informování o právní úpravě platné od roku 1972 tak byla nejrozsáhlejší pozornost v časopise věnována právě otázce individuálního odměňování vynálezců a zlepšovatelů. Komentátoři si přitom pochvalovali, že je nová legislativa pro ně výhodnější. Jak psal již mnohokrát citovaný Otakar Koplík: „Co však je pro naše vynálezce a zlepšovatele z hlediska odměňování důležité, je ta skutečnost, že sazby odměn jsou v poměru asi o 30 % vyšší a nynější kritérium společenského prospěchu jako základu pro výpočet odměny je výhodnější, než byly sazby a kritéria v dřívější právní úpravě.“¹¹²

„Motivace ziskem a splněním hmotných přání“ pak byla uznávána i jako jeden z hlavních zdrojů iniciativy nutné pro zavedení „komplexní socialistické racionalizace“ v polovině sedmdesátých let.¹¹³ V roce 1975 v souvislosti s připravovanou konferencí Československé vědeckotechnické společnosti časopis uveřejnil rozsáhlé pojednání „O odměňování VZN“, které rozebíralo definici společenské prospěšnosti, z níž plynul nárok na odměnu.¹¹⁴ Zatímco zpočátku bylo zlepšovatelství hodnoceno samostatně bez přímého propojení s hodnocením národního hospodářství,¹¹⁵ v období normalizace se již pravidelně vyčíslovaly úspory, jichž se údajně podařilo dosáhnout díky zavedeným zlepšovatelským návrhům. Tyto údaje se pak průběžně zveřejňovaly na stránkách časopisu, byť byly zpravidla doprovázeny kritickými poznámkami na adresu zdlouhavého a přes veškerou snahu nesystematického zavádění zlepšovacích návrhů do praxe i jejich

¹¹⁰ Zavínil jsem „zbytečný odklad“ přijetí smlouvy o využití vynálezu? In: *Tamtéž*, roč. 10, č. 1–2 (1978), s. 23–26.

¹¹¹ REDAKCE: Odpovídáme na dotazy: Spory o autorství. In: *Tamtéž*, roč. 6, č. 1–2 (1974), s. 24–26.

¹¹² KOPLÍK, Otakar: Nad zákonem č. 84/1972 Sb. In: *Tamtéž*, roč. 4, č. 11–12 (1972), s. 161–169, cit. s. 168. Problematice odměňování se pak věnovala řada dalších článků, viz např. EBERLE, Josef – KRÁČMAR, Stanislav: Odměňování objevů, vynálezů, ZN a průmyslových vzorů. In: *Tamtéž*, roč. 5, č. 5–6 a 9–10 (1973), s. 70–75 a 133–136; KNÍŽEK, Milan: Využití vynálezů, zlepšovacích návrhů a průmyslových vzorů při jednorázové kooperační výrobě v zahraničí a způsob stanovení odměny. In: *Tamtéž*, roč. 19, č. 5 (1987), s. 134–137; MČ [ČUMA, Miroslav]: Klub vynálezců a zlepšovatelů při JKP Vysočina. In: *Tamtéž*, roč. 20, č. 2 (1988), s. 49 (o odměňování za „iniciativní účast při rozpracování, zkoušení a zavádění zlepšovacích návrhů do praxe“ se tu píše jako o „problematice číslo jedna“); (MŠ): Zlepšovatelství – součást koncepce řízení podniku. In: *Tamtéž*, roč. 21, č. 5 (1989), s. 141–146.

¹¹³ KUKAČKA, Miroslav: Problémy a perspektivy: Zlepšovatelé OKR ušetřili 115 miliónů korun – do příštích let podle nové koncepce. In: *Tamtéž*, roč. 5, č. 3–4 (1973), s. 43–45.

¹¹⁴ ba: O odměňování VZN. In: *Tamtéž*, roč. 7, č. 3–4 (1975), s. 37–42.

¹¹⁵ Viz VYDRA, M.: *Československá vědeckotechnická společnost na pomoc zlepšovatelům, vynálezům a novátorům*, s. 9 (viz pozn. 13).

nedostatečného sdílení mezi jednotlivými podniky. Během osmdesátých let se pak společenská prospěšnost vymezovala často úsporami devizových prostředků, což pro vyčíslování odpovídající odměny představovalo relativně komplikovaný problém.¹¹⁶ Stejně tomu bylo s výpočty odměn za vynálezy a zlepšovací návrhy, které směřovaly k prodeji a vývozu místních produktů – včetně technických výrobků a licencí – do zahraničí.¹¹⁷

Se zmínkami o významu individuálních odměn za zlepšovací návrhy a vynálezy se pak setkáváme i v článcích o připravované právní úpravě, jež měla koncem osmdesátých let nahradit zákon č. 84/1972 Sb., kdy „z předložených zásad odbornou veřejnost nejvíce zajímalo zlepšovatelství a odměňování“.¹¹⁸ Ukazuje to i následující emotivní komentář, podnícený zaváděním zákona o státním podniku v roce 1988:¹¹⁹ „Zákon č. 84/1972 měl být fundamentem pro bitvu za vědeckotechnický rozvoj všestranně určující pravidla boje. Postupem doby jsme z něho vytvořili nástroj nejrůznějších názorových sporů o jeho výklad a aplikaci v praxi a naučili jsme se perfektně citovat pasáže o hmotných právech a nárocích autorů. (...) Kolik jsme dovedli nastolit problémů, které jen otravovaly potřebné tvůrčí ovzduší v organizacích a zpochybňovaly právní jistoty!“¹²⁰ Autor však zároveň varuje před vnímáním zákona o státním podniku jako „kouzelného proutku“, který dokáže vyřešit zbyrokratizovaný systém přihlašování a vyhodnocování vynálezů a zlepšovacích návrhů. Vynálezectví a zlepšovatelství zasazuje do rámce „socialistického podnikání“ a samotné vynálezce a zlepšovatele pak sice nenazývá přímo podnikateli, ale mluví o nich jako o „podnikavých lidech“, kteří dlouhodobě čelí nevraživosti okolí, jež jejich podnikavosti, umožněné i stávající právní úpravou, pasivně i aktivně brání. Přechod zlepšovatelství plně do gesce nově osamostatněných podniků přitom autor nepovažoval za záruku zajištění práv jednotlivých zlepšovatelů na odměnu. Obdobně se ještě i v posledním ročníku časopisu z roku 1990 František Jocha rozčiloval nad přetrvávajícími nejasnostmi okolo finální podoby právní úpravy, která měla ošetřovat nové vynálezy a zlepšovací návrhy. Osud zlepšovacích návrhů považoval za zpečetěný, neboť měly přejít (a skutečně přeshly) pod gesci jednotlivých podniků, což znamenalo konec jejich systémové podpory. Zamyslel se také nad motivací činnosti

¹¹⁶ Viz GLABA, Emil: K úspoře deviz dosažené využitím ZN a vynálezu. In: *Vynálezce a zlepšovatel*, roč. 17, č. 4 (1985), s. 109–110.

¹¹⁷ Viz KNÍŽEK, M.: Využití vynálezů, zlepšovacích návrhů a průmyslových vzorů při jednorázové kooperační výrobě v zahraničí a způsob stanovení odměny (viz pozn. 112).

¹¹⁸ (r): Na okraj: O diskuzi k nové právní úpravě VZN. In: *Tamtéž*, roč. 21, č. 5 (1989), s. 137.

¹¹⁹ Zákon č. 88/1988 Sb., Zákon o státním podniku. *Zákony pro lidi*, Sbírka zákonů [online]. [Cit. 2021-06-20.] Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1988-88>.

¹²⁰ ČUMA, Miroslav: Kriticky, objektivně, uvážlivě. In: *Tamtéž*, roč. 20, č. 3 (1988), s. 76–77.

vynálezců: „Pominu-li politický tlak posledních let na zvyšování počtu přihlášek, zejména vynálezů, pak hlavním jejich motivem byl bezesporu nárok na odměnu, a to i u těch řešení, která byla vytvářena v rámci pracovní povinnosti, což zlepšovací návrh neumožňoval.“¹²¹

V prvních dvou pětiletkách normalizačního období tak můžeme v časopise *Vynálezce a zlepšovatel* sledovat poradenskou činnost cílenou především na jednotlivce, kteří se zlepšovatelství věnovali dlouhodobě. Přitom je možné dovozovat, že představovalo zdroj jejich vedlejších příjmů, jak ostatně naznačují i medailonky úspěšných, a tedy pravidelných zlepšovatelů. Otevřeně se pak k vynálezcetví a zlepšovatelství jako *de facto* podnikatelské činnosti vztahují texty z období osmé pětiletky. Nejpozději od druhé poloviny roku 1987 časopis zachycuje úsilí Československé vědeckotechnické společnosti adaptovat se v nových společenských a ekonomických podmínkách přestavby. Samotné vynálezcetví a zlepšovatelství se nově stávalo nikoliv cílem, ale prostředkem k ekonomické soběstačnosti, podnikání a komerčním účelům. Zákon o státním podniku z roku 1988 v kontextu vynálezcetví a zlepšovatelství znamenal, že každý podnik si měl sám za sebe rozhodovat, jaké návrhy přijme a zavede. Zlepšovatelství mělo být napříště záležitostí čistě podnikovou (spolu s příslušnými pobočkami ČSVTS) a jedním z předpokladů jeho fungování bylo i zvýšení „hmotné zainteresovanosti“ jednotlivců. Součástí úvah o novele zákona z roku 1972 a navazujících právních úpravách bylo přemýšlení o ekonomických nástrojích, které by vyvolávaly ekonomický tlak na tvorbu vynálezů a přinášely komerční úspěch činnosti v podstatě už podnikatelské. Tento přístup měl pomoci zvrátit negativní trend v osmé pětiletce, kdy zpomalilo tempo podávání přihlášek vynálezů a zlepšovacích návrhů a snížil se i počet přijatých řešení.¹²²

Principy ekonomické soběstačnosti se velmi rychle staly běžnou součástí slovníku samotné Československé vědeckotechnické společnosti, jak dokládají i texty v časopise z roku 1989. Nejvíce se to projevilo v důrazu na komercializaci poradenských služeb – *de facto* podnikání – které společnost mohla nabídnout: „V podstatě jde o to, abychom jako inženýři, technici a přední dělníci poznávali intenzivně ekonomické cíle, záměry a pravidla a zároveň se cítili ekonomy svého pracoviště,“ psal neuvedený autor. „Pobočky [ČSVTS] se musejí naučit nejen samostatnosti, ale i podnikavosti. Tím, že budou rozum a zkušenosti svých členů a kolektivů dávat k dispozici státním a družstevním podnikům. Přitom nemohou přicházet ekonomicky zkrátka, aniž by si vydělaly na svou činnost.“¹²³

¹²¹ JOCHA, František: Co a kolik? In: *Tamtéž*, roč. 22, č. 4 (1990), s. 99–101, cit. s. 100.

¹²² Plenární zasedání ústřední rady ČSVTS. In: *Tamtéž*, roč. 20, č. 2 (1988), s. 55–56.

¹²³ Více prostoru poradenství. In: *Tamtéž*, roč. 21, č. 2 (1989), s. 41–42, cit. s. 41.

V posledním úvodníku z roku 1989 se Československá vědeckotechnická společnost snažila propagovat připravovaný veletrh INVEX'90 právě důrazem na komerční přínos plynoucí z účasti podniků a dalších hospodářských subjektů. Veletrh se měl stát pojítkem mezi „vědou a výrobou“ a umožnit komercializaci výsledků základního výzkumu.¹²⁴ Nechybělo ani upozornění, že v rámci zákona o státním podniku získaly podniky možnost stát se přímo majiteli patentů a poté s nimi obchodovat. INVEX byl proto prezentován jako příznivé klima pro komerční činnost podniků, kde bylo možné získat nové kontakty nebo nabídku inovací.¹²⁵

Podnikavost tedy nebyla vnímána jen jako osobní kvalita, ale vztahovala se potenciálně opět i k managementu podniků. Jakkoli byl důraz na osobní finanční zisk (či jinou odměnu) v dané souvislosti patrný po celou dobu normalizace, postupně nabýval na významu až do té míry, že se autor prvního úvodníku z roku 1990 ptal, zdali se ve všech změnách neztrácí podstata vynálezečství a zlepšovatelství. Postrádal ocenění každodenní tvořivé práce lidí, kterou považoval za nejpodstatnější.¹²⁶ Přesto i on nakonec souhlasil, že je třeba „soustředit svou tvořivou, podnětnou iniciativu na konkrétní podobu ekonomických nástrojů. Takových, které by v soustavě státních podniků vyvolávaly ekonomický tlak a společenský zájem na tvorbě vynálezů a zlepšovacích návrhů, jako nástrojů ekonomické prosperity státního podniku, technické a komerční úspěšnosti produktů a podnikatelských činností v zájmu naplňování společenských potřeb a národohospodářských požadavků.“¹²⁷

¹²⁴ Základní výzkum byl za normalizace se vzrůstající intenzitou trnem v oku ČSVTS. Podle některých autorů měly jeho kapacity sloužit mj. právě pro pomoc s realizací navrhovaných vynálezů a zlepšovacích návrhů, přestože pak byly odměňovány individuálně (BLATNÝ, Milan: Hmotná zainteresovanost na realizaci vědeckotechnického rozvoje. In: *Tamtéž*, roč. 6, č. 3–4 (1974), s. 41–43). Někdy nechybělo ani upozornění na údajně neefektivně vynakládané prostředky pro základní výzkum: „Přemíra samostatnosti výzkumných ústavů je samozřejmě spojena i se značnými výdaji na administrativu.“ (TÝŽ: Organizační vztahy podporují realizaci výzkumu. In: *Tamtéž*, roč. 6, č. 7–8 (1974), s. 108–110, cit. s. 109.) Zpočátku zdánlivě individualizovaný apel na základní výzkum, aby se zapojoval do aplikace svých objevů, se postupně proměnil v opakující se kritiku, jež smysluplnost základního výzkumu normativně odvozovala pouze od jeho zapojení do výroby a bezprostředního vyústění do aplikací (MA-CHO, Vendelín: Prístup výzkumu k tvorivej činnosti. In: *Tamtéž*, roč. 17, č. 2 (1985), s. 71–72).

¹²⁵ JUPA, Francis: INVEX 90': Základna pro komerční uplatnění průmyslových práv. In: *Tamtéž*, roč. 21, č. 6 (1989), s. 169–172.

¹²⁶ ČUMA, Miroslav: Slovo do vlastních řad. In: *Tamtéž*, roč. 22, č. 1 (1990), s. 1–4.

¹²⁷ *Tamtéž*, s. 3.

Závěry

Obsahová analýza časopisu *Vynálezce a zlepšovatel* ukazuje, že vynálezectví a zlepšovatelství mělo v rámci diskurzu vědecko-technické revoluce a obecněji „vědecko-technického rozvoje“ své místo, byť se pozice zlepšovatelství v průběhu času a jednotlivých pětiletých proměňovala a ustupovala do pozadí. Stále větší pozornost se upínala na vynálezy a patenty, s nimiž se dalo mezinárodně obchodovat a které tak mohly sloužit jako zdroj devizových prostředků. Rozbor úvodníků a prakticky orientovaných rubrik časopisu ukazuje gradienty diskurzu od jeho oficiální, čím dál tím více formalizované podoby až po pragmatickou rovinu vyhrazenou právním otázkám, spojeným především s uznáváním odměn za vynálezy a zlepšovací návrhy. Zároveň časopis navozuje poměrně určitou představu o fungování zlepšovatelského hnutí i jeho hospodářské relevanci, kde především kritické hodnocení nedostatečných přínosů hnutí i toho, jakým způsobem byla finanční motivace v některých případech zneužívána, odpovídá obrazu, který vyvstává z našich rozhovorů s bývalými vědeckými a technickými pracovníky a pracovníci v podnicích chemického průmyslu.¹²⁸ Posouzení reálného hospodářského přínosu hnutí a vyhodnocení toho, jak přehledové statistiky na stránkách časopisu korespondují s realitou, je otázkou pro hospodářské dějiny i dějiny vědy a techniky a budou vyžadovat rozsáhlejší archivní výzkum.

Na stránkách časopisu bylo zlepšovatelství vykreslováno jako činnost, jíž by se měli zabývat výjimečně disponovaní jedinci, ideálně ovšem v rámci týmové spolupráce. Jednotlivec-zlepšovatel či vynálezce byl chápán jako mimořádný pracovník, byť jeho nasazení mělo být *de facto* normativní a opírat se mělo o aktivní podporu na všech úrovních národního hospodářství. Zisk byl vedle morálního uznání bezproblémově vnímán jako legitimní motivace ke zlepšovatelství či vynálezectví a při podpoře a plánování této činnosti se s individuální finanční odměnou kalkulovalo. Lze tvrdit, že právě finanční motivace¹²⁹ přivedla některé zlepšovatele a vynálezce (žen bylo v těchto oblastech výrazně méně) až k ustavení drobného podnikání svého druhu, kdy zlepšovali a vynalézali pravidelně a tato činnost tak pro ně znamenala dlouhodobý zdroj vedlejšího příjmu. V závěru normalizace to umožnilo hladký přechod této skupiny do nových sociálně-ekonomických poměrů, když byli dosavadní obětaví zlepšovatelé „přeznačení“ jako podnikaví lidé, o jejichž podnikavost by měly firmy pečovat a aktivně ji rozvíjet.

¹²⁸ Pohled bývalých vědeckých a technických pracovníků a pracovník vybraných chemických závodů na zlepšovatelské hnutí je jedním z témat monografie připravované na základě výzkumu, ze kterého vzešel i tento text.

¹²⁹ Srv. KOTZ, David M. – COTTRELL, Allin – COCKSHOTT, Paul – HAHNEL, Robin – ALBERT, Michael: Socialism and innovation. In: *Science and Society*, roč. 66, č. 1 (2002), s. 94–115.

Drobné socialistické podnikání tak bylo postupně čím dál víc vnímáno jako individuální počin využitelný managementem, což víceméně odpovídá i dnešní praxi v této oblasti.

Ve svých počátcích časopis explicitně souzněl s normalizačním úsilím, což korespondovalo i s ustavením jeho redakce. Na začátku sedmdesátých let tak v něm bylo možné číst články odsuzující reformy z konce šedesátých let, s poukazem na jejich potenciálně ničivé důsledky pro zlepšovatelství i na údajnou nekonceptčnost navrhovaných změn. S touto rétorikou šlo ruku v ruce i vyzvedávání Sovětského svazu jako vzoru pro zdejší hnutí vynálezců a zlepšovatelů v jeho organizaci i zákonodárství, které ustoupilo až v polovině osmdesátých let. Nakolik se přitom jednalo o vyžadovanou ideologickou direktivu, nebo spíš o setrvačnost ustáleného formátu a způsobu referování, není dnes možné jednoznačně určit. Byť rétorika časopisu v jeho počátcích odkazovala na socialistickou morální ekonomii a *de facto* povinnost pracovníků přispívat ke společenskému pokroku i prostřednictvím zlepšovatelství a případně vynálezectví, po celou dobu v něm vycházely články vyzdvihující jedinečné individuální vlastnosti nutné pro zapojení do tohoto hnutí. Kromě patřičného zaujetí mezi ně patřila i snaha prosadit potřebné změny.

Finanční přínos zlepšovatelského hnutí národnímu hospodářství po celou dobu existence časopisu sloužil jako jeden z hlavních argumentů pro jeho podporu. Postupně přitom bylo dokonce možné pozitivně odkazovat i na praktiky z „krizových let“ 1968–1969, zvláště pokud šlo o zefektivnění podnikového výzkumu. Od začátku osmdesátých let si narůstající nedostatek deviz vynucoval čím dál silnější potřebu podávat patentové přihlášky, které by mohly přinést licence, případně licenční výrobu. V této souvislosti se otevřeně kritiky dočkala spolupráce na tomto poli v rámci Rady vzájemné hospodářské pomoci, která byla na stránkách časopisu vnímána jako neúspěšná. Zároveň se ale také formalizoval jeho obsah a vytrácely se odborně laděné články ve prospěch textů referujících o Československé vědeckotechnické společnosti a spolupracujících organizacích. Nejvýraznější předěl pak znamenal nástup přestavby, a především přijetí zákona o státním podniku. Přes řadu výhrad a obavy o osud specifík zlepšovatelství časopis pomáhal razit neproblematický přechod k již zcela otevřenému „přeznačení“ zlepšovatelů a vynálezců jako lidí ze své podstaty podnikavých, a tedy adaptovaných na „nové“ ekonomické podmínky. Na tomto tónu se pak nic nezměnilo ani s rokem 1990, přestože vyvstávaly opět morálně zdůvodněné obavy o osud aplikovaného výzkumu a zhodnocení podstaty vynálezecké a zlepšovatelské činnosti, trochu paradoxně právě nad rámec jejích finančních přínosů.

Změna společenských poměrů po roce 1989 se tak i z analýzy diskurzu v časopisu *Vynálezce a zlepšovatel* ukazuje jako postupná, odstartovaná již několik let před tímto předělovým rokem. Není si přitom možné nepovšimnout pozoruhodné

podobnosti mezi dobovým voláním po především aplikovaných výsledcích vědeckého výzkumu a zlepšovatelství se současným důrazem na inovace na úrovni státních vědních politik. Základní výzkum – včetně jeho přínosů k rozvíjení tvořivosti a samotného myšlení – je v obou případech chápán jako skutečně efektivní pouze v případě, že vede k užitečným aplikacím. Jeho potenciál vytvářet podmínky pro jakýkoli další vědecký rozvoj tak kontinuálně uniká pozornosti alespoň části rozhodujících činitelů nejpозději již od normalizace.

Tento článek vznikl v rámci řešení projektu Grantové agentury ČR č. 18-09663S „Transformační procesy po roce 1989 optikou přeměny výzkumných ústavů chemického průmyslu“.

Abstract

The inventions and innovations movement in Czechoslovakia, which developed here on a massive scale with state support after the communist coup of 1948, has so far received little attention in historical research. The study examines how this movement was reflected and publicized on the pages of the Inventor and Innovator (Vynálezce a zlepšovatel) journal, which was published from 1969 to 1990 by the Czechoslovak Scientific and Technical Society (until 1989). The authors focus principally on three levels: firstly, the normative definition of inventions and innovations in the legislation during the period of state socialism and its institutional anchorage; secondly, the creation of the image of an ideal inventor and innovator on the pages of the journal; and, thirdly, the changing emphasis in the presentation of this movement and its subordination to economic efficiency. They also pay attention to the criticism of the administrative obstacles faced by the movement during this period, its insufficient results and the lack of coordination within the Council for Mutual Economic Assistance. By analysing the content of the journal, the authors show how the inventions and innovations movement was supported as part of the scientific and technical revolution and economic rationalization, and how it was defined, on the one hand by the claims arising from socialist moral economy, and on the other by economic pragmatism. Whereas the first view subordinated individual ambitions and performance to the obligations towards society in general and made the innovators movement a moral obligation of all workers, the second perspective was primarily about the contribution of the inventions and innovations proposals to economic savings, innovations and, preferably, patents and licenses which could be used in the export of products and technologies as a source of foreign currency. In this respect, individual motives of economic profit were fully accepted, and the journal also provided guidance to inventors and innovators on how to exercise their right to just reward, even in legal disputes with industrial enterprises as employers. As is evident from the published articles, the

trend went from the moral concept of the early 1970s to the economic emphasis of the 1980s, especially in the period of perestroika, with inspiration also sought in the management approaches of the “crises years” of 1967–1969. The authors come to the conclusion that some of the inventors and innovators started using this activity as a long-time source of additional income, turning it into “a small socialist business” (drobné socialistické podnikání) within the law. This created conditions for a fairly smooth transition to the capitalist economy in the 1990s, and the inventions and innovations movement therefore became one of the sources of transformation continuity in Czechoslovakia before and after 1989.

Keywords / Klíčová slova:

Czechoslovakia; Czechoslovak normalization; state socialism; inventions and innovations movement; “Inventor and Innovator” journal; socialist moral economy; small socialist business

Československo; československá normalizace; státní socialismus; vynálezecké a zlepšovateľské hnutí; časopis „Vynálezce a zlepšovateľ“; socialistická morální ekonomie; drobné socialistické podnikání